

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**Юридичний факультет
Кафедра цивільного та господарського права**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до лекційних та семінарських занять
з дисципліни «Сімейне право»
для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 081 «Право»**

КИЇВ – 2023

Методичні рекомендації до лекційних та семінарських занять з дисципліни «Сімейне право» для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 081 «Право»

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри цивільного та господарського права. Протокол № 3 від 16 жовтня 2023 року.

Розглянуто і схвалено на засіданні навчально-методичної комісії № 2 від 17 жовтня 2023 року.

Розглянуто і схвалено на вченій раді факультету № 4 від 19 жовтня 2023 року.

Методичні рекомендації до лекційних та семінарських занять з дисципліни «Сімейне право» для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 081 «Право» / Укладач: О.В. Адамович Київ., 2023, 143 с.

ЗМІСТ

- 1. Мета та завдання навчальної дисципліни**
- 2. Система оцінювання**
- 3. Тематичний план з навчальної дисципліни «Сімейне право»**
- 4. Лекційні матеріали до дисципліни «Сімейне право»**
- 5. Плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи студентів**
- 6. Питання до іспиту з навчальної дисципліни «Сімейне право»**
- 7. Рекомендована література**
- 8. Інформаційні ресурси**

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни «Сімейне право» є формування системи знань про поняття, предмет та метод сімейного права, його джерела, функції та принципи, основні інститути, особливості правового регулювання сімейних правовідносин та загальні закономірності і характерні особливості виникнення, функціонування та зміни сімейного законодавства в Україні.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни «Сімейне право» є:

- вивчення системи чинного сімейного законодавства та проблем його розвитку;
- набуття навичок застосування сімейного законодавства у практиці правозахисної, правозастосовної, наукової та іншої діяльності;
- формування у студентів наукового світогляду і правової культури, які сприятимуть вибору правильної поведінки у сучасному світі;
- використовувати різноманітні інформаційні джерела для засвоєння складних питань з певної теми;
- вільно використовувати для професійної діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Сімейне право» студенти повинні

знати:

- предмет, метод, функції та принципи сімейного права;
- історію розвитку сімейного законодавства та загальну систему джерел сучасного сімейного права;
- сутність сімейних правових категорій;
- поняття, зміст і види сімейних відносин, підстави їх виникнення;
- особливості правового регулювання окремих видів сімейних відносин;
- способи захисту сімейних прав і законних інтересів.

вміти:

- демонструвати необхідні знання та розуміння суті та змісту основних правових інститутів та норм фундаментальних галузей права;
- застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях;
- відокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки;
- аналізувати зміст текстів положень сімейного законодавства.

володіти:

- юридичною термінологією;
- навичками роботи з правовими актами;
- навичками аналізу різних правових явищ (правових норм, юридичних фактів, правових відносин тощо);
- навичками використання інформаційних технологій та баз даних;
- навиками комунікації, взаємодії та партнерства, вміння в групі та формування власного внеску у виконання групових завдань;

мати:

- досвід аналізу наукової та спеціальної літератури з дисципліни «Сімейне право»;
- високий рівень правової свідомості і культури, поваги до права, нетерпимість до його порушення.

бути ознайомленим:

- з основними напрямками розвитку вітчизняної та зарубіжної науки в галузі актуальних проблем права;
- із сучасними проблемами нормотворчості та тенденціями розвитку юридичної техніки;
- з головними проблемами у формування правової системи суспільства;
- досвідом вирішення правових проблем та колізій.

Набуття компетентностей:

Загальні компетентності:

ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

- ЗК4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
- ЗК6. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК8. Здатність бути критичним і самокритичним.
- ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
- ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
- ЗК12. Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.
- ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.
- ЗК14. Цінування та повага різноманітності і мультикультурності.

Спеціальні компетентності:

- СК1. Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.
- СК3. Цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи.
- СК4. Здатність застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини.
- СК5. Здатність застосовувати норми та інститути міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.
- СК7. Здатність застосовувати норми та інститути права, щонайменше з таких галузей, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне

процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, трудове право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.

СК11. Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції. СК14. Здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.

Результати навчання:

РН 3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

РН 5. Давати короткий правовий висновок щодо окремих фактичних обставин з достатньою обґрунтованістю.

РН 6. Оцінювати недоліки і переваги певних правових аргументів, аналізуючи відому проблему.

РН 7. Складати та узгоджувати план власного прикладного дослідження і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами.

РН 10. Вільно спілкуватись державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, із застосуванням правничої термінології.

РН 11. Мати базові навички риторики.

РН 12. Доносити до респондента матеріал з певної правової проблематики доступно і зрозуміло.

РН 14. Використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для правничої діяльності.

РН 15. Вільно використовувати для правничої діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

РН 16. Використовувати комп'ютерні програмами, необхідні у правничій діяльності.

РН 17. Працювати в команді, забезпечуючи виконання завдань команди.

РН 18. Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

РН 19. Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.

РН 21. Готувати проекти необхідних актів застосування права відповідно до правового висновку зробленого у різних правових ситуаціях.

РН 22. Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Система оцінювання

Навчальна нормативна дисципліна «Сімейне право» викладається за кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Дана система запроваджується з метою удосконалення системи контролю якості знань студентів, сприяння формуванню системних та систематичних знань, стабільної самостійної роботи впродовж семестру, підвищення об'єктивності оцінювання знань та адаптації до вимог, визначених Європейською системою залікових кредитів (ECTS).

Оцінювання знань студента відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться у національні оцінки згідно табл. 1 «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України» (затверджено Вченою радою НУБіП України 26.04.2023 р., протокол № 10)

Поточний контроль		Рейтинг з навчальної роботи R _{НР}	Рейтинг з додаткової роботи R _{ДР}	Рейтинг штрафний R _{ШТР}	Підсумкова атестація (залік) R _А	Загальна кількість балів R _д
Модуль 1	Модуль 2	0-70	0-20	0-5	0-30	0-100

Примітки. 1. Відповідно до «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України», затвердженого протоколом № 5 Вченою радою НУБіП України 26.04.2023 р., протокол № 10, рейтинг студента з навчальної роботи R_{НР} стосовно вивчення певної дисципліни визначається за встановленою цим Положенням формулою.

Рейтинг з додаткової роботи $R_{ДР}$ додається до $R_{НР}$ і не може перевищувати 20 балів. Він визначається лектором і надається студентам за рішенням кафедри за виконання робіт, яку не передбачені навчальним планом, але сприяють підвищенню рівня знань студентів з дисципліни.

Рейтинг штрафний $R_{ШТР}$ не перевищує 5 балів і віднімається від $R_{НР}$. Він визначається лектором і вводиться рішенням кафедри для студентів, які матеріал змістового модуля засвоїли невчасно, не дотримуючись графіка роботи, пропускали заняття тощо.

Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни $R_{дис}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації $R_{ат}$ (до 30 балів) додається до рейтингу студента з навчальної роботи $R_{НР}$ (до 70 балів): $R_{дис} = R_{НР} + R_{ат}$

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка національна		Рейтинг студента, бали
залік	екзамен	
Зараховано	Відмінно	90 – 100
	Добре	74 – 89
	Задовільно	60 – 73
Незараховано	Незадовільно	0 – 59

Тематичний план з навчальної дисципліни «Сімейне право»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		л	п	с.р.
1	2	3	4	5
<i>Змістовий модуль 1. Загальні засади правового регулювання шлюбу та сім'ї. Правовідносини подружжя.</i>				
Тема 1. Поняття, предмет і система сімейного права. Сімейні правовідносини.	18	2	2	10
Тема 2. Поняття, умови та порядок укладення шлюбу.	14	2	2	10
Тема 3. Припинення шлюбу та його правові наслідки.	14	2	2	10
Тема 4. Особисті немайнові та майнові права подружжя.	14	4	4	10
Тема 5. Права та обов'язки матері і батька дитини.	14	2	2	10
Тема 6. Аліментні зобов'язання подружжя.	14	2	2	10
Тема 7. Шлюбний договір. Поняття, зміст та форма шлюбного договору.	14	2	2	10
Разом за змістовим модулем 1	102	16	16	70
<i>Змістовий модуль 2. Правовідносини батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів.</i>				
Тема 8. Особисті немайнові права і обов'язки інших членів сім'ї та родичів.	18	4	4	10
Тема 9. Влаштування дітей - сиріт, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення в Україні.	18	4	4	10
Тема 10. Опіка та піклування над дітьми.	14	2	2	10
Тема 11. Форми влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків.	14	2	2	10
Тема 12. Застосування сімейного законодавства України до іноземних осіб та осіб без громадянства.	14	2	2	10
Разом за змістовим модулем 2	78	14	14	50
Усього годин	180	30	30	120

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	*ВП та ВСП			
	усього	у тому числі		
		л	п	с.р.
1	2	3	4	5
<i>Змістовий модуль 1. Загальні засади правового регулювання шлюбу та сім'ї. Правовідносини подружжя.</i>				
Тема 1. Поняття, предмет і система сімейного права. Сімейні правовідносини.	14	2	-	12
Тема 2. Поняття, умови та порядок укладення шлюбу.	14	2	-	12
Тема 3. Припинення шлюбу та його правові наслідки.	14	-	2	12
Тема 4. Особисті немайнові та майнові права подружжя.	14	2	-	12
Тема 5. Права та обов'язки матері і батька дитини.	12	-	-	12
Тема 6. Аліментні зобов'язання подружжя.	12	-	-	12
Тема 7. Шлюбний договір. Поняття, зміст та форма шлюбного договору.	10	-	2	8
Разом за змістовим модулем 1	90	6	4	80
<i>Змістовий модуль 2. Правовідносини батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів.</i>				
Тема 8. Особисті немайнові права і обов'язки інших членів сім'ї та родичів.	16	-	-	16
Тема 9. Влаштування дітей - сиріт, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення в Україні.	20	2	2	16
Тема 10. Опіка та піклування над дітьми.	18	-	2	16
Тема 11. Форми влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків.	20	2	-	18
Тема 12. Застосування сімейного законодавства України до іноземних осіб та осіб без громадянства.	18	-	-	18
Разом за змістовим модулем 2	90	4	2	84
Усього годин	180	10	8	162

*для студентів Міжкафедральної навчальної лабораторії на базі ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж» та для студентів

Міжкафедральної навчальної лабораторії на базі ВСП «Рівненський коледж НУБіП України».

Лекційні матеріали до дисципліни «Сімейне право»

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА

Сімейне право, як правило, розглядається у 4 значеннях:

1) як навчальна дисципліна – те, що вивчається в рамках лекційних та семінарських занять;

2) як наука – система знань про об'єктивні властивості сімейного права, його понятійно-категоріальний апарат, закономірності розвитку та інші сімейно-правові явища;

3) як галузь законодавства – сукупність ієрархічно існуючих нормативно-правових актів, що регулюють сімейні правовідносини;

4) як галузь права – сукупність сімейно-правових норм, які регулюють однорідні відносини, які складають предмет сімейного права.

Предмет сімейного права складають:

1) особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами і усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання;

2) відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами і сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком;

3) особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у Сімейному кодексі України (надалі – СК України);

4) відносини, що виникають у зв'язку із влаштуванням дітей, які позбавлені батьківського піклування.

Таким чином, до першої групи відносин, що становлять предмет сімейного права, належать відносини, що спрямовані на встановлення або припинення сімейних прав, що виникають у процесі створення сім'ї (реєстрація шлюбу) або, навпаки, її припинення (розірвання шлюбу). Сімейне законодавство містить норми, що встановлюють порядок та умови укладання

шлюбу, порядок його реєстрації, правові наслідки припинення шлюбу, визнання його недійсним тощо.

Другою групою охоплені особисті немайнові та майнові відносини, що виникають між членами сім'ї: подружжям, батьками та дітьми. Сімейне право регулює відносини, які виникають між подружжям відносно їх особистих прав (право на материнство, батьківство, зміну прізвища при реєстрації шлюбу, право на спільне вирішення усіх питань життя сім'ї, виховання дітей тощо) та майнових правовідносин подружжя, які потребують правового регулювання, – це відносини щодо спільного та роздільного майна подружжя, вчинення правочинів щодо нього, користування, розпорядження ним тощо. Також предмет сімейного права становлять особисті та майнові відносини батьків і дітей, зокрема правовідносини щодо обов'язку батьків утримувати своїх малолітніх та неповнолітніх, а в окремих випадках повнолітніх, дітей. Необхідну правову регламентацію отримують також відносини батьків і дітей стосовно належного їм майна та управління батьками майном дитини.

Третю групу відносин, що складають предмет сімейного права, становлять особисті та майнові відносини між іншими членами сім'ї та родичами: відносини баби, діда, прабаби та прадіда з їх онуками та правнуками стосовно спілкування та захисту взаємних прав. До предмета правового регулювання належать і відносини між іншими родичами – братами, сестрами, мачухою, вітчимом та дітьми щодо виховання та захисту дітей, а також аліментні відносини перелічених членів сім'ї та родичів.

Особлива увага та правове регламентування приділені відносинам, які виникають у процесі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка та піклування, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу).

З огляду на зазначене, вбачається, предмет сімейного права складають особисті немайнові та пов'язані з ними майнові відносини, що виникають між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї на підставі укладення шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, а також на інших підставах, не

заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Метод сімейного права – це сукупність специфічних засобів впливу на учасників сімейних відносин, що характеризуються, передусім, юридичною рівністю сторін, а також наданням останнім можливості врегулювання цих відносин на засадах їхнього вільного розсуду за винятками, встановленими законом.

У сучасній науці правовій доктрині виділяють два загальних методи правового регулювання: диспозитивний та імперативний.

Імперативний метод правового регулювання (владний) базується на відносинах субординації. Для нього характерним є переважання обов'язків, обмеження ініціативи суб'єктів правовідносин щодо зміни положень юридичних приписів, а серед юридичних фактів, що обумовлюють виникнення правових відносин, переважають акти одностороннього волевиявлення.

Диспозитивний метод правового регулювання (інакше званий договірним, автономним методом, методом узгодження) базується на координації цілей та інтересів учасників суспільних відносин, коли вони самі вільні приймати рішення щодо участі в цих відносинах. При цьому суб'єкти права мають змогу відступати від описаних у правових нормах форм стосунків, встановлювати для себе основні та додаткові, тобто безпосередньо не передбачені юридичними приписами права та обов'язки.

Зміст диспозитивного та імперативного методів у першу чергу утворюється з тих елементів правової матерії, які виражають способи правового регулювання. До них, зокрема, належать: дозвіл, заборона та позитивне зобов'язування.

У сімейному праві існує увесь спектр способів правового регулювання. У першу чергу треба зазначити ті з них, які визначають сферу дозволеної поведінки учасників сімейних відносин. Дозволи в сімейному праві можуть виражатися у різні способи – прямо чи опосередковано. Подружжя має право

укласти договір про надання утримання одному з них, в якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів (ст. 78 СК України); батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини (ч. 1 ст. 151 СК України); батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина (ч. 1 ст. 154 СК України) тощо. Це зразки прямого дозволу, який наділяє учасників сімейних правовідносин певними правами без будь-яких застережень.

Порівняно з дозволами, які мають широкий, загальний характер, заборони в сімейному праві, як правило, формулюються більш конкретно. Нерідко вони висловлені досить категорично. Наприклад, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, рідні брат і сестра, двоюрідні брат і сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця (ч. 1, 2, 3 ст. 26 СК України); примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається (ч. 1 ст. 24 СК України).

Для сімейного права характерною є наявність багатьох норм, що містять позитивні зобов'язування. В першу чергу вони адресуються повнолітнім членам сім'ї та родичам – батькам, усиновлювачам, опікунам та піклувальникам. Позитивні зобов'язування ніби спонукають учасників сімейних відносин до позитивних дій, стимулюють їхню правомірну поведінку. Так, батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України); опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти (ч. 1 ст. 249 СК України); особи, у сім'ях яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 269 СК України), тощо.

Метод сімейного права, як і будь-який інший метод правового регулювання, в першу чергу залежить від того, що саме – дозволи чи заборони

та зобов'язування – переважають у ньому, яке співвідношення, яка питома вага кожного з цих способів правового регулювання.

Процес правового регулювання сімейних відносин починається з норм об'єктивного права, які закріплюють дозволи, заборони та позитивні зобов'язування, однак ними не вичерпується. Право як нормативний регулятор діє через суб'єктивні права та обов'язки учасників сімейних правовідносин. Правове регулювання сімейних відносин здійснюється не лише шляхом надання особам суб'єктивних сімейних прав та обов'язків. Значною мірою воно забезпечується застосуванням засобів примусу, а також самої можливості застосування правового примусу (превентивна дія норм). Зазначені способи правового впливу на сімейні відносини мають додатковий характер, оскільки вони спрямовані на забезпечення наданих суб'єктам прав, виконання їх обов'язків та дотримання заборон, тобто несуть правоохоронну функцію.

Основними чинниками, що обумовлюють сутність методу сімейного права, є:

- 1) юридична рівність учасників сімейних відносин;
- 2) самостійний майновий статус їх учасників;
- 3) диспозитивний характер сімейно-правових норм;
- 4) специфіка розгляду конфліктів у сімейній сфері.

Під принципами сімейного права слід розуміти його основні засади, властиві всім чи більшості його інститутів та закріплені у нормах права.

Основними засадами (принципами) сучасного сімейного права є такі:

- 1) державна охорона сім'ї, материнства, батьківства (ст. 51 Конституції України, ч. 1 ст. 5 СК України);
- 2) рівність учасників сімейних відносин (ст.ст. 21, 24, 51 Конституції України, ч. 5,6 ст. 7 СК України);
- 3) недопустимість державного чи будь-якого іншого втручання в сімейне життя (ст. 32 Конституції України, ч.5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 СК України);

4) свобода та добровільність укладення шлюбу (ст. 51 Конституції України, ст. 24 СК України);

5) пріоритет сімейного виховання (ч. 3 ст. 5 СК України);

6) забезпечення судового захисту суб'єктів сімейних відносин (ст. 55 Конституції України, ч. 10 ст. 7, ст. 18 СК України);

7) пріоритет захисту прав та інтересів дітей та непрацевдатних членів сім'ї (ст.ст. 75, 154, 202, 258, 262 СК України).

Таким чином, принципи сімейного права – це основа, яка включає в себе важливі особливості в процесі регулювання відносин у сім'ї і на якій будуються всі правові норми цієї сфери. За допомогою даних норм держава створює максимально сприятливі умови для розвитку сім'ї, захищає її права та інтереси, покращує якість життя

Система сімейного права – структура, елементами якої є сімейно-правові норми та інститути, розміщені у певній послідовності.

Система сімейного права складається з двох частин.

Загальна частина – містить норми, які стосуються усіх сімейних правовідносин, зокрема, що визначають засади та джерела їх правового регулювання, коло учасників, підстави застосування до сімейних відносин цивільного законодавства, а також аналогії закону чи аналогії права, порядок реалізації сімейних прав, обов'язків та механізм їх захисту.

Особлива частина – сукупність інститутів, кожен з яких регулює визначений різновид сімейних відносин, наприклад, інститути шлюбу, материнства (батьківства), правового режиму майна подружжя, батьків та дітей, аліментів, форм виховання дітей, що залишились без батьківської опіки та ін.

Джерела сімейного права – нормативно-правові акти, які в сукупності складають сімейне законодавство.

Основними джерелами сімейного права є Конституція України, Сімейний кодекс України та інші нормативно-правові акти України.

Загальні засади правового регулювання сімейних відносин визначені Конституцією України. Так, Конституція України проголошує: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі і сім'ї» (ст. 51). Конституція має найвищу юридичну силу, а всі закони, включаючи СК України та інші нормативно-правові акти, ухвалюються на її основі і мають їй відповідати. Виходячи з цього, якщо будь-який нормативний акт суперечить Конституції, він не тільки має бути визнаний неконституційним, а й взагалі не може застосовуватися.

Конституція містить цілу низку норм, які визначають зміст сімейного законодавства:

- ч. 3 ст. 24 – забезпечує жінкам та чоловікам рівні права. Зокрема, у цій статті зазначається: рівність прав жінки і чоловіка забезпечується створенням жінкам умов для можливості поєднання роботи з материнством, правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам, матерям;

- ст. 51 – сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожний із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх дітей, а повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків;

- ст. 52 – діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Основним регулятором усього розмаїття сімейних правовідносин є Сімейний кодекс України. СК України було прийнято 10 січня 2002 р., а набрав чинності він лише 1 січня 2004 р.

У ньому в загальному вигляді сформульовані такі принципи сімейного законодавства:

- 1) демократичність, рівність, гарантування прав та свобод особи;
- 2) зміцнення сім'ї та утвердження її ролі в суспільстві;
- 3) побудова сімейних відносин на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, підтримки;
- 4) виховання у дітей почуття обов'язку перед батьками та іншими членами сім'ї та забезпечення кожній дитині сімейного виховання, можливостей духовного та фізичного розвитку.

Сімейний кодекс України складається з двох частин: загальної та особливої. Загальна частина містить норми, що поширюються на всі сімейно-правові відносини. Особлива частина – це сукупність норм і принципів, кожен з яких регулює та охороняє окремий різновид сімейних відносин.

СК України складається із семи розділів, 22 глав. Розділ I. Загальні положення – містить дві глави: «Сім'я. Регулювання сімейних відносин» та «Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів». Розділ II. Шлюб. Права та обов'язки подружжя містить дев'ять глав: «Загальні положення», «Державна реєстрація шлюбу», «Недійсність шлюбу», «Особисті немайнові права та обов'язки подружжя», «Право особистої приватної власності дружини та чоловіка», «Право спільної сумісної власності подружжя», «Права та обов'язки подружжя по утриманню», «Шлюбний договір», «Припинення шлюбу». Розділ III. Права та обов'язки матері, батька і дитини містить шість глав: «Визначення походження дитини», «Особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей», «Права батьків і дітей на майно», «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання», «Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання», «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання». Розділ IV. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування містить п'ять глав: «Усиновлення», «Опіка та піклування над дітьми», «Патронат над дітьми», «Прийомна сім'я», «Дитячий

будинок сімейного типу». Розділ V. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів містить дві глави: «Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів», «Обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів». Розділ VI. Особливості усиновлення за участю іноземців та осіб без громадянства. Розділ VII. Прикінцеві положення.

Сімейні відносини регулюються не тільки СК України. В їх регулюванні велике значення мають і такі документи як: Конвенція державної сімейної політики, схвалена постановою ВРУ від 17.09.1999 р.; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., тощо. Окремі положення зазначених нормативно-правових актів знаходять своє втілення в нормах СК.

Належне місце серед регуляторів сімейних відносин зайняв договір. Нові види своєрідних за своєю правовою природою договорів дозволять членам сім'ї вирішувати важливі питання для кожної конкретної життєвої ситуації. Серед основних «сімейних» договорів можна назвати такі: шлюбний договір (глава 10 СК України), договір подружжя про визначення порядку користування майном (ст. 66 СК України), договір подружжя про поділ нерухомого майна (ст. 69 СК України), договір подружжя про надання утримання (ст. 78 СК України), договір подружжя про припинення права на утримання взамін набуття права власності на нерухомість (ст. 89 СК України), договір між батьками про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК України), договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України), договір дружини та чоловіка про те, з ким із них після розірвання шлюбу будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні їхнього життя братиме той, хто буде проживати окремо (ст. 109 СК України).

Також в СК України задекларовано можливість вирішення окремих питань керуючись звичаями. Згідно зі ст. 11 СК України при розв'язанні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати

місцевий звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства.

Відповідно до ст. 13 СК частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Зазначена стаття відтворює положення ст. 9 Конституції України: чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. За відповідних умов міжнародний договір, який регулює сімейні відносини, стає частиною національного законодавства України. Порядок набрання чинності міжнародними договорами встановлено Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р.

Міжнародні договори, чинні в Україні, мають пріоритет перед національним законодавством. Це означає, що у випадках, коли міжнародний договір укладено раніше, ніж видано акт національного законодавства, то останній не набирає чинності взагалі. Якщо ж акт національного законодавства видано раніше, ніж було укладено міжнародний договір, то застосовуються правила міжнародного договору.

Серед конвенцій, що мають значення для регулювання сімейних відносин, слід виділити Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (ратифіковану Законом України від 17.07.1997 р.), Конвенцію про права дитини від 20.11.1989 р. (ратифіковану Постановою Верховної Ради УРСР від 27.02.1991 р.), Європейську конвенцію про здійснення прав дитини від 25.01.1996 р. (ратифіковану Законом України від 03.08.2006 р.), Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. (ратифіковану Законом України від 10.11.1994 р.) та інші.

Велике значення для регулювання сімейних відносин мають також двосторонні договори України про правову допомогу, укладені з іншими державами.

Сімейні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права. Сімейні правовідносини – це наслідок застосування до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї норм шлюбно-сімейного законодавства.

Для сімейних правовідносин властивими є такі ознаки: 1) специфічний суб'єктний склад; 2) тривалий характер; 3) невідчужуваність прав та обов'язків; 4) можливість суб'єктів сімейних правовідносин виступати учасниками одразу кількох сімейних правовідносин.

Суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути: по-перше, лише фізичні особи; по-друге, лише ті фізичні особи, які перебувають у шлюбі, кровному спорідненні чи відносинах усиновлення.

Сімейний кодекс встановлює такий перелік суб'єктів сімейних правовідносин:

- 1) подружжя;
- 2) батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
- 3) баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;
- 4) рідні брати, рідні сестри; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

Види сімейних правовідносин:

- а) правовідносини між членами сім'ї (внутрішні сімейні правовідносини);
- б) правовідносини, які визнаються сімейними, хоча вони виникають за межами сім'ї (зовнішні сімейні правовідносини).

Внутрішніми сімейними правовідносинами вважаються ті, що виникають між членами однієї сім'ї, наприклад, відносини між подружжям, батьками та дітьми, які проживають однією сім'єю, пов'язані спільним побутом та взаємними правами та обов'язками.

Зовнішніми можна вважати правовідносини між особами, які склали сім'ю раніше, або взагалі не були членами однієї сім'ї, однак пов'язані такими правами та обов'язками, які за своєю суттю є сімейними. Це аліментні правовідносини колишнього подружжя, правовідносини між дитиною та

батьком (матір'ю), із яким дитина разом ніколи не проживала, правовідносини між внуками та бабою, дідом, які не проживають разом, тощо.

Основу сімейних правовідносин складають немайнові особисті відносини. Сімейні правовідносини виступають як тривалі. Ця особливість визначається метою правовідносин. Так, реєстрація шлюбу має на меті створення сім'ї, існування якої передбачається, в принципі, на весь період життя подружжя; батьківські правовідносини щодо виховання і утримання дітей. Тривалий характер сімейних правовідносин значною мірою визначається тим, що в їх основі лежать не обмежені часом суспільні відносини споріднення або інші близькі відносини між особами (усиновлення, шлюб).

Сімейно-правові відносини часто виникають як безстрокові, оскільки подружні права і обов'язки продовжуються все життя (крім випадків розірвання шлюбу). У той час є сімейні відносини, які обмежуються строком, але вони характеризуються певною продовженістю. Наприклад, батьківські права і обов'язки щодо виховання дітей продовжуються до досягнення дитиною 18 років.

Однією з особливостей сімейних правовідносин є те, що суб'єктами цих відносин можуть бути лише громадяни, а не юридичні особи. Для сімейного права характерна відсутність чисто абсолютних правовідносин.

За характером захисту правовідносини можна поділити на три групи.

До першої групи повинні бути включені відносні права, але яким властивий абсолютний характер захисту від посягань з боку всіх інших осіб. Таким є право осіб на виховання дітей, а у випадку, якщо немає батьків, право інших законних представників. Воно вважається відносним, тому що звернене лише до дитини. Щодо інших осіб, це право має абсолютний характер, якщо тільки батьки (інші законні представники) не зловживають цими правами. У той самий час і сама особа, яку виховують, має відносне право на отримання виховання від чітко визначених осіб (батьків чи інших законних представників).

До другої групи входять абсолютні права з деякими ознаками відносних правовідносин: права подружжя на їх спільне майно, які є абсолютними, коли справа стосується всіх інших осіб, але мають і відносний характер, коли вони розглядаються як сумісне право власників, з яким нерозривно пов'язані взаємні відносини подружжя, які здійснюють це право.

До третьої групи входять відносні правовідносини, які не мають ознак абсолютної охорони: немайнові особисті права, які виникають у подружжя на основі шлюбу і обмежені лише щодо другого з подружжя. До цієї групи входять й аліментні зобов'язання.

Сімейні правовідносини виникають, змінюються та припиняються внаслідок різноманітних конкретних життєвих обставин. Народження дитини спричиняє появу комплексу прав та обов'язків батьків і дітей. Укладення подружжям договору про взаємне утримання буде підставою зміни аліментних правовідносин, встановлених законом, і виникнення нових правовідносин, визначених договором. Унаслідок позбавлення батьківських прав певні правовідносини між батьками та дітьми припиняються. У зв'язку з тим, що такі обставини тягнуть за собою важливі юридичні наслідки – виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин, – вони називаються юридичними фактами.

Юридичні факти – це такі конкретні життєві обставини, які спричиняють виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин.

Юридичні факти в сімейному праві поділяються на окремі види.

Першою є традиційна класифікація юридичних фактів за вольовою ознакою, тобто залежно від ступеня обумовленості настання юридичного факту від волі особи.

У зв'язку з цим у сімейному праві юридичні факти поділяються на: а) юридичні дії; б) юридичні події.

Юридичні дії – це такі юридичні факти, які базуються на волевиявленні учасників сімейних відносин. Дії поділяються на правомірні та неправомірні. До правомірних належать дії, які відповідають сімейно-правовим нормам і не

порушують прав та інтересів учасників сімейних відносин. Правомірні юридичні дії у сімейному праві поділяються на: а) юридичні акти (правочини, адміністративні акти, судові рішення) та б) юридичні вчинки. Неправомірними визнаються дії, які суперечать нормам сімейного права, порушують права та інтереси учасників сімейних правовідносин (несплата аліментів, незаконне відібрання дитини у батьків, невиконання договору тощо).

Юридичні події – це такі конкретні життєві обставини, які не залежать від волі учасників сімейних відносин (абсолютні події) або частково залежать від неї (відносні події). У сімейному праві до юридичних подій відносять, наприклад, народження дитини або смерть особи.

За юридичними наслідками юридичні факти в сімейному праві поділяються на: а) правоутворюючі; б) правозмінюючі; в) правоприпиняючі.

До першого виду належать юридичні факти, які спричиняють виникнення сімейних правовідносин.

До правозмінюючих належать юридичні факти, які змінюють сімейні правовідносини, що вже існували.

Сімейні правовідносини припиняються також унаслідок настання певних юридичних фактів.

За тривалістю юридичні факти в сімейному праві поділяються на: а) одноразові; б) тривалі.

За складом юридичні факти в сімейному праві поділяються на: а) прості; б) складні.

Простий юридичний факт складається з однієї життєвої обставини, наявності якої достатньо для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин.

Складний юридичний факт передбачає наявність такої юридичної дії або події, яка має низку ознак.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, УМОВИ ТА ПОРЯДОК УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ

Поняття шлюбу, шлюбний вік. Відповідно до частини 1 статті 16 Загальної декларації з прав людини 1948 року, чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

В національному законодавстві України, визначення шлюбу наводиться в ч.1 ст. 21 Сімейного кодексу України, а саме, шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

З наведених норм права можна виокремити наступні ознаки шлюбу:

- Це союз жінки та чоловіка;
- Це сімейний союз покликаний на виникнення спільних прав та обов'язків подружжя один до одного;
- Це союз, який зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).

Існують певні умови укладення шлюбу. Під умовами укладення шлюбу слід розуміти обставини, наявність яких необхідна для того, щоб шлюб мав юридичну силу. В теорії сімейного права розрізняють позитивні та негативні умови укладення шлюбу. Наявність позитивних дає можливість укладення шлюбу, що ж стосується негативних, то саме їх відсутність дає таку можливість.

До позитивних умов СК України відносить:

- досягнення шлюбного віку (ст. 22 СК України).
- добровільність шлюбу (ст. 24 СК України).

До негативних умов СК України відносить:

- перебування хоча б однієї з сторін в іншому зареєстрованому шлюбі;
- знаходження жінки та чоловіка між собою у родинних зв'язках прямої та в деяких випадках побічної (бокової) лінії споріднення та відносинах, що прирівнюються до родинних;

- визнання особи недієздатною (п. 3 ст. 39 СК України);
- тяжка хвороба, або хвороба, небезпечна для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків.

Отже, шлюб – це добровільний сімейний союз жінки та чоловіка, які досягли шлюбного віку, та який зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Щодо шлюбного віку, то на сьогоднішній день законодавець встановив гендерну рівність у шлюбному віці, досягнення якого надає право на його реєстрацію, а саме 18 років, як для чоловіка так і для жінки. До 2012 року для жінок шлюбний вік, який надавав право на вступ до шлюбу встановлювався при досягненні 17 років.

Водночас, законодавство передбачає і виключення, коли особи, які не досягли 18 років можуть вступити у шлюб. Мова йде про випадки, коли особа у віці від 16 до 18 років можуть звернутись до суду та у випадку доведення, що це відповідає її інтересам (вагітність дівчини чи народження дитини, необхідність виїхати разом на проживання в іншу країну, тощо) отримати відповідне рішення, яке буде підставою для реєстрації шлюбу. До участі в такій справі залучаються один або обое батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи, піклувальник, особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу, а також інші заінтересовані особи.

Оскільки головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб є встановлення судом факту про відповідність такого права інтересам заявника, відповідно заперечення законних представників щодо надання права на шлюб не є підставою для відмови в задоволенні заяви.

Отже, при реєстрації шлюбу перевіріці підлягає досягнення шлюбного віку на момент реєстрації шлюбу, а не на момент подання відповідної заяви.

Не менш важливим елементом для реєстрацію шлюбу є добровільність шлюбу, оскільки шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки, що закріплено нормами внутрішнього та міжнародного законодавства (ст. 16

Загальної декларації з прав людини 1948 року, ст.51 Конституції України та ст. 24 Сімейного кодексу України).

Укладання шлюбу має бути усвідомленою дією, тому у разі, якщо з будь-яких причин особа не усвідомлює, що вона робить (перебуває у стані алкогольного сп'яніння, має тимчасові незначні психічні відхилення, які спотворюють свідомість), після реєстрації такого шлюбу він може бути визнаний недійсним у судовому порядку.

Обізнаність щодо стану здоров'я. Чоловік та жінка, які бажають укласти шлюб мають бути обізнаними щодо стану здоров'я один одного. Приховання факту хвороби – може призвести до спотворення волі іншої сторони шлюбного союзу. Приховання інформації про стан свого здоров'я, наслідком чого може стати (чи стало) порушення фізичного чи психічного здоров'я іншого з подружжя чи їхніх нащадків, може бути підставою для визнання судом шлюбу недійсним (ст. 30 СК України). Для забезпечення дотримання цієї умови держава створює умови для медичного обстеження осіб, які бажають укласти шлюб.

Водночас в Україні відсутній перелік хвороб, наявність яких є перешкодою для укладання шлюбу. Тобто, жодна хвороба не є перешкодою для укладання шлюбу. Має значення поінформованість особою, яка має захворювання, іншої особи з якою вона хоче побратися. Якщо ця інформація була навмисно прихована чи спотворена, то це може бути підставою для визнання шлюбу недійсним.

Перешкодами для укладання шлюбу визначено:

1. Перебування в іншому зареєстрованому шлюбі (попередній шлюб не припинено). Ця перешкода впливає із такої ознаки шлюбу як моногамність шлюбного союзу.

2. Наявність кровного споріднення. Відповідно до статті 26 СК України не можуть перебувати у шлюбі родичі прямої лінії споріднення, а також повнорідні (спільна мама та батько) та неповнорідні (спільний тільки хтось один з батьків) брат та сестра.

Також заборонено перебувати у шлюбі двоюрідним брату і сестрі, рідній тітці, дядьку та племіннику, племінниці. У разі, якщо такий шлюб було укладено, він може бути визнаний недійсним за рішенням суду, за умови відсутності дітей, народжених у цьому шлюбі, вагітності дружини.

До відносин кровного споріднення прирівнюються відносини, які виникають в результаті усиновлення дитини. Усиновлені діти мають ті ж права та обов'язки, що і рідні діти батьків. Тому заборонено укласти шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною. Такий шлюб може бути укладений у разі попереднього скасування усиновлення судом. Якщо усиновлення не було скасовано, а шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною було зареєстровано, то шлюб може бути розірваний судом, за умови відсутності дітей, народжених у цьому шлюбі, вагітності дружини.

Не може бути зареєстрований шлюб між усиновленою дитиною та рідною дитиною усиновлювача, а також між усиновленими дітьми (між собою, за відсутності кровного споріднення). У разі виникнення бажання зареєструвати такий шлюб ці особи мають звернутися до суду та отримати рішення про право на шлюб. Водночас законодавством не передбачено правових наслідків реєстрації шлюбу між усиновленою дитиною та рідною дитиною усиновлювача, а також між усиновленими дітьми без попереднього звернення до суду про надання права на шлюб.

3. Недієздатність, а саме наявність рішення про визнання однієї з осіб, які бажають укласти шлюб, недієздатною. Суд може визнати особу недієздатною у разі, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (стаття 39 Цивільного кодексу України). Ця перешкода є логічною, тому що шлюб має укладатися усвідомлено, а особи, які визнані недієздатними внаслідок психічної хвороби не можуть усвідомлювати значення своїх дій. Якщо особа одужала (бувають такі випадки), вона усвідомлює свої дії, живе звичним життям, але шлюб безперешкодно вона зможе укласти лише у разі попереднього скасування рішення суду про визнання її недієздатною. У разі,

якщо шлюб було укладено з особою, яка за рішенням суду визнана недієздатною, цей шлюб є недійсним.

Державна реєстрація шлюбу. Юридичне оформлення шлюбу відбувається шляхом його державної реєстрації, яка має, як уже вказувалося, конститутивне (правостворююче) значення, бо тільки шлюб, зареєстрований у встановленому порядку, породжує правові наслідки.

Державна реєстрація – обов'язковий елемент шлюбу, який встановлений для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства (ч. 1 ст. 27 СК України). З моменту реєстрації шлюбу виникають права й обов'язки чоловіка і жінки як подружжя. Заява за встановленою формою, за правилом, подається особисто жінкою та чоловіком (ч. 2 ст. 28 СК України). Між тим, передбачена і можливість, за наявності поважних причин для цього, подачі нотаріально посвідченої заяви через представників. При подачі заяви вирішується день реєстрації шлюбу. За правилом, реєстрація відбувається після спливу одного місяця від дня подачі заяви (ч. 1 ст. 32 СК України). Але якщо реєстрація з будь-яких причин не відбудеться у визначений день, така заява після спливу трьох місяців від дня її подачі втрачає чинність (ч. 4 ст. 28 СК України). Права та обов'язки органу РАЦС при отриманні заяви. Закон покладає на орган РАЦС певні обов'язки при отриманні заяви про реєстрацію шлюбу, а саме — визначення дня і часу реєстрації шлюбу та ознайомлення наречених з правами й обов'язками їх як майбутнього подружжя і батьків та попередження про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу (ст. 29 СК України).

Права та обов'язки наречених при подачі заяви. Подача заяви покладає певні обов'язки і на самих наречених. Вони повинні повідомити один одного про стан свого здоров'я (ст. 30 СК України). Місце реєстрації шлюбу. За правилом, шлюб реєструється у приміщенні того державного органу РАЦС, куди й було подано заяву про реєстрацію шлюбу (ч. 1 ст. 33 СК України). Але закон надає можливість нареченим за їх заявою зареєструвати шлюб і в іншому

місці, а саме за місцем їхнього проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони не можуть із поважних причин прибути до державного органу РАЦС (ч. 2 ст. 33 СК України). Йдеться про виняткові обставини, які повинні бути підтверджені документально. Незважаючи на наявність у СК України можливості подачі заяви про реєстрацію шлюбу через представника, інститут представництва є недопустимим при безпосередній реєстрації шлюбу, тобто присутність нареченого і нареченої в момент реєстрації їх шлюбу є обов'язковою (ст. 33 СК України). Державна реєстрація шлюбу посвідчується Свідомством про шлюб, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України. Таким чином, державна реєстрація – обов'язковий елемент шлюбу, який встановлений для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства (ч. 1 ст. 27 СК України). З моменту реєстрації шлюбу виникають права й обов'язки чоловіка і жінки як подружжя.

Недійсність шлюбу – це форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу як юридично значущого акту, виражена в рішенні суду, винесеному в порядку цивільного судочинства у зв'язку з порушенням встановлених законом умов укладання шлюбу, що є за своєю суттю заходом захисту. До підстав визнання шлюбу недійсним належать: порушення умов укладення шлюбу, передбачених статтями 22, 24-26 СК України; наявність при укладенні шлюбу обставин, що перешкоджають його реєстрації; реєстрація фіктивного шлюбу.

Причому, залежно від того, які вимоги закону були порушені при укладенні шлюбу, останні поділяються на:

- абсолютно недійсні;
- шлюби, які визнаються недійсними за рішенням суду;
- шлюби, які можуть бути визнані недійсними судом.

Абсолютно недійсними вважаються шлюби, які укладені всупереч встановленим законом перешкодам до їх укладення, а саме, шлюб:

- зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;

- зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;

- зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною.

Абсолютно недійсні шлюби вважаються недійсними з моменту їх реєстрації і не потребують судового рішення щодо цього. До шлюбів, які визнаються недійсними за рішенням суду, належать шлюби, укладені без вільної згоди жінки або чоловіка, а також фіктивні шлюби. Шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

Шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду. Відповідно до ст. 41 СК України до таких шлюбів відносять шлюби, якщо вони були зареєстровані: між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною; між двоюрідними братом і сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею; з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їх нащадків; з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не надано права на шлюб. На відміну від ст. 40 СК України, яка містить імперативну норму про обов'язковість визнання шлюбу недійсним у судовому порядку, ст. 41 СК України встановлює лише можливість, а не обов'язковість цього. Шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини у шлюбі між: усиновлювачем та усиновленою ним дитиною, між двоюрідними братом і сестрою, між тіткою, дядьком та племінником, племінницею, з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб, або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб.

Коло осіб, що мають право пред'являти до суду позов про визнання шлюбу недійсним: жінка чи чоловік, інші особи, права яких порушені в зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун

недієздатної особи, прокурор, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права й інтереси дитини, особи, визнаної недієздатною, чи особи, дієздатність якої обмежена.

Правові наслідки недійсності шлюбу. Загальний правовий наслідок визнання шлюбу недійсним полягає в тому, що шлюб вважається таким, що ніколи не існував, а особи, що його уклали, вважаються такими, що раніше не перебували в шлюбі.

Винятки із загального правила про правові наслідки недійсності шлюбу передбачені ст. 46 СК України та стосуються добросовісного чоловіка чи дружини. Добросовісним чоловіком або дружиною є та особа, що не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу (про недієздатність або про недосягнення іншим шлюбного віку тощо). Добросовісність чоловіка чи дружини встановлюється в судовому порядку.

Відповідно до ст. 46 СК України добросовісна особа (чоловік чи жінка) має право: на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя; на проживання в жиллому приміщенні, в яке вона поселилася в зв'язку з недійсним шлюбом; на аліменти відповідно до закону (статті 75, 84, 86 та 88 СК України); на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу. Від визнання шлюбу недійсним слід відрізнити визнання шлюбу неукладеним. Якщо для визнання шлюбу недійсним суттєвим є відсутність фактичного складу 6 позитивних умов його укладення або наявність хоча б однієї з негативних умов, то для визнання шлюбу неукладеним суттєвим є порушення самої процедури реєстрації шлюбу, а саме реєстрація його у відсутності нареченої (або) нареченого (ст. 48 СК України). Отже, недійсним визнається шлюб, зареєстрований в державному органі РАЦС за відсутності хоча б однієї з позитивних умов його укладення, або, навпаки, за наявності хоча б однієї з негативних умов укладення.

ТЕМА 3. ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ТА ЙОГО ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Підстави припинення шлюбу. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання. Припинення шлюбу – юридичний факт, з настанням якого припиняються правовідносини, що виникають між подружжям з юридичного факту державної реєстрації шлюбу.

Порядок припинення шлюбу визначає Глава 11 Сімейного кодексу України.

Відповідно до статті 104 СК України підставами для припинення шлюбу є смерть одного з подружжя або оголошення його померлим, а також розірвання шлюбу.

Якщо шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, припинення шлюбу не потребує спеціального оформлення. Відповідні права та обов'язки в цьому випадку виникають або припиняються внаслідок самого факту смерті або оголошення особи померлою. Реєстрація смерті, яка проведена відповідно до цивільного законодавства, і отримання свідоцтва про смерть, є достатнім підтвердженням припинення шлюбу. Якщо особа оголошена померлою, то правовою підставою виникнення юридичних наслідків є відповідне рішення суду щодо оголошення особи померлою, яке набрало чинність.

Якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті.

Якщо у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання. У першому випадку припинення шлюбу підтверджується свідоцтвом органу РАЦС щодо смерті особи, а в другому – відповідним рішенням суду щодо розірвання шлюбу.

Добровільність як один із принципів союзу чоловіка і дружини означає також вільне волевиявлення осіб на припинення шлюбу. Однак, на відміну від вступу в шлюб, де потрібна обов'язкова згода обох з подружжя, розірвання шлюбу можливе як за спільною заявою подружжя так і одного з них відповідно.

Виходячи з передбачених законом особливостей порядку розірвання шлюбу, виділяють: а) адміністративний порядок, коли розірвання шлюбу здійснюється державним органом РАЦС (статті 106–107 СК України); б) судовий порядок, коли шлюб розривається за рішенням суду (статті 109–112 СК України). Термін «адміністративний» є дещо умовним, по суті він означає більш просту у порівнянні із судовою процедурою розірвання шлюбу. Така процедура здійснюється державним відділом реєстрації актів цивільного стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, а також у виконавчих органах сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад.

Розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану можливе: 1) за спільною заявою подружжя, яке немає дітей (якщо один із подружжя через поважну причину не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, від його імені може подати другий з подружжя);

2) за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя: а) визнаний безвісно відсутнім; б) визнаний недієздатним.

В таких випадках шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Статтею 106 СК України визначено, що орган державної реєстрації актів цивільного стану складає актовий запис про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана.

Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (ст. 15) встановлено, що державна реєстрація розірвання шлюбу подружжя, яке не має дітей, проводиться відповідним органом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання подружжя або одного з них за їх заявою.

У разі якщо подружжя через поважну причину не може з'явитися до органу державної реєстрації актів цивільного стану для державної реєстрації

розірвання шлюбу у встановлений для них день, строк такої реєстрації на письмове прохання подружжя може бути перенесений на інший день. При цьому строк перенесення державної реєстрації розірвання шлюбу не може перевищувати одного року з дня подання заяви.

Чинним законодавством України передбачена можливість **визнання розірвання шлюбу фіктивним**.

Як і у випадку укладення фіктивного шлюбу, фіктивне розірвання шлюбу може здійснюватися з метою одержання певного матеріального блага обома чи одним з подружжя (реєстрації місця проживання, отримання роботи, майна, якихось матеріальних вигод, пільг, ввести в оману кредиторів, приховати майно від конфіскації, зайняття комерційною діяльністю держслужбовцями, звільнення від декларування доходу подружжям і навіть для укладення фіктивного шлюбу з метою отримання матеріальної вигоди, тощо).

На практиці часто можна зустріти випадки фіктивного розірвання шлюбу. Наприклад, якщо в одного з подружжя є двоє неповнолітніх дітей (одна дитина від попереднього шлюбу, а інша від теперішнього), то з метою зменшення розміру аліментів на дитину від попереднього шлюбу він розриває теперішній шлюб (фіктивно), і нібито сплачуючи аліменти на двох дітей, тим самим зменшує розмір аліментів на першу дитину.

Згідно зі ст. 108 СК України за заявою заінтересованої особи розірвання шлюбу, здійснене відповідно до положень ст. 106 цього Кодексу, тобто органом державної реєстрації актів цивільного стану, може бути визнане судом фіктивним, якщо буде встановлено, що жінка та чоловік продовжували проживати однією сім'єю і не мали наміру припинити шлюбні відносини.

При цьому, як зазначив Верховний Суд у постанові від 07 травня 2020 року в справі № 461/6692/16-ц, для визнання розірвання шлюбу фіктивним є необхідною наявністю не лише факту спільного проживання, а і фактів, які підтверджують існування в обох з подружжя внутрішньої волі до підтримання подальших шлюбних відносин та її виявлення у вигляді активних дій.

Такими активними діями є:

1) дії, спрямовані на реалізацію функцій сім'ї та мети шлюбних відносин (наприклад, репродуктивної функції);

2) подальше активне ведення спільного господарства, подальша спільна праця, спрямована на забезпечення фінансової стабільності союзу чоловіка та жінки та збільшення їх спільного капіталу.

Сімейний кодекс України окремо не встановлює коло «заінтересованих» осіб, за заявою яких можливе визнання розірвання шлюбу фіктивним, адже неможливо передбачити всі варіанти, у зв'язку з цим необхідно застосовувати загальні правила щодо порядку звернення з позовом до суду.

Можна припустити, що такою особою буде один з подружжя, якого інший ввів в оману, схиливши до подання спільної заяви про розірвання шлюбу наче для одержання певного блага, а потім таємно зареєстрував повторний шлюб, або інша особа, права якої так чи інакше порушуються фактом фіктивного розірвання шлюбу (діти, спадкоємці, тощо).

Крім того, заінтересованою особою може бути кредитор, який бажає одержати від обох з подружжя борг, відшкодувати майнову шкоду; дружина від першого шлюбу, яка зацікавлена, щоб її діти одержували аліменти в більшому розмірі; тощо.

На підставі рішення суду актовий запис про розірвання шлюбу та свідоцтво про розірвання шлюбу анулюються органом державної реєстрації актів цивільного стану.

Відповідно до ст. 109 СК України подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

При розірванні шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей, можливий розгляд справи в порядку окремого провадження, що істотно полегшує процедуру розлучення і звільняє подружжя від необхідності багаторазового відвідування суду. Особливостями судової процедури в порядку окремого провадження є те, що суд не з'ясовує причини розлучення, не вживає заходів щодо примирення подружжя, але при цьому суд повинен перевірити відповідність умов договору інтересам дитини, а також пересвідчитись, що умови договору не порушують засади рівноправності батьків дитини.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

Чинне законодавство України визначає, що позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя (ст. 110 СК України). Такий позов розглядається за правилами позовного провадження у випадках якщо один із подружжя не згоден на розлучення і, відповідно, наявний спір, а також якщо розірвання шлюбу вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

Однак це не виняткова ситуація, в якій має місце розірвання шлюбу у позовному провадженні. До них також належать:

1. якщо один із подружжя ухиляється від розірвання шлюбу в органах державної реєстрації актів цивільного стану за відсутності спору.
2. якщо подружжя не досягло згоди у питаннях виховання чи забезпечення дітей, у зв'язку з чим неможливо розірвати шлюб за спільною заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 110 СК України позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини. Необхідно звернути увагу, що даний мораторій на розірвання шлюбу поширюється як на жінок, так і на чоловіків, включаючи випадки, коли дитина народилась мертвою або померла до досягнення нею одного року. Дане твердження впливає безпосередньо з ч. 2 ст. 110 СК України, а також чітко зазначено у п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». Встановивши зазначені обставини, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі за заявою про розірвання шлюбу, а якщо воно було відкрито, - припиняє провадження у справі. Ухвали такого роду не є перепорою для повторного звернення до суду з тих самих підстав у зв'язку зі зміною обставин, згаданих у вказаній нормі.

Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлено протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнано іншою особою, а також до досягнення дитиною одного року за умови, якщо батьківство щодо неї визнано іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини (ч. 3,4 ст. 110 СК України).

Стаття 114 СК України встановлює, що у разі розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день реєстрації розірвання шлюбу. У разі розірвання шлюбу судом шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу, здійснене органами державної реєстрації актів цивільного стану, засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Документом, що засвідчує факт розірвання шлюбу судом, є рішення суду про розірвання шлюбу, яке набрало законної сили. (ст. 115 СК України).

Встановлення режиму окремого проживання подружжя. Сімейне законодавство України поряд із регламентацією права кожного із подружжя на припинення шлюбних відносин, встановлює альтернативний правовий інститут – режим окремого проживання подружжя (режим сепарації).

Із самого вже визначення виникають питання: навіщо подружжю проживати окремо і чи потрібний такий інститут взагалі?

Відповідно до ч. 1 ст. 119 СК України за заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно.

Виходячи зі змісту зазначеної правової норми, можна стверджувати: встановлення режиму окремого проживання подружжя може здійснюватися судом в порядку окремого провадження у разі наявності згоди кожного із подружжя на встановлення відповідного режиму, а також у порядку позовного провадження – у разі відсутності такої згоди хоча б у одного з подружжя.

Режим окремого проживання неможливо встановити на минулий або на майбутній час. Він встановлюється з моменту винесення рішення судом.

Безперечним плюсом є те, що при сепарації подружжя може спокійно обдумати свої почуття і не приймати рішень згарячу. І, врешті-решт, прийняти розумне та зважене рішення.

Крім того, протягом вагітності дружини або до виповнення дитині року ні суд, ні орган реєстрації актів цивільного стану не надасть дозвіл на розлучення. А, от застосування сепарації в таких випадках не заборонено.

Необхідно звернути увагу, що судової практики стосовно даного питання небагато. Але здебільшого виявляє бажання встановити режим окремого проживання подружжя, яке має маленьких дітей або просто люди, яким не заважає штамп у паспорті, але вони хочуть прийняти запобіжні міри, щоб надалі не виникали обов'язки, пов'язані із сімейним життям та майном.

Відповідно до ч. 1 ст. 120 СК України встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені СК

України і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбним договором. Хоча останній у зв'язку із встановленням режиму окремого проживання подружжя може бути змінений за ініціативою одного з подружжя за рішенням суду або за взаємною згодою дружини та чоловіка шляхом нотаріального посвідчення внесених до шлюбного договору змін.

Водночас, у разі встановлення режиму окремого проживання подружжя, сімейне законодавство України передбачає спеціальні правові наслідки, а саме:

1) майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі;

2) дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка (ч. 2 ст. 120 СК України).

Законодавець розмежовує правовий режим майна, набутого дружиною, чоловіком після встановлення судом режиму сепарації (ст. 119 СК України), і майна, набутого за обставин, визначених у ч. 6 ст. 57 СК України.

На майно, набуте дружиною, чоловіком у період шлюбу, але за час окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин, поширюється презумпція права спільної сумісної власності подружжя.

Тому у разі виникнення спору щодо цього майна спростувати вказану презумпцію має та сторона, яка вважає це майно особистою приватною власністю.

Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у постановках від 11 лютого 2022 року у справі № 504/1126/19 (провадження № 61-18866св21) та від 02 серпня 2022 року у справі № 760/23279/20 (провадження № 61-19299св21).

Таким чином, встановлення режиму окремого проживання подружжя є одним із дієвих способів збереження шлюбу. Адже, якщо подружжя, з одного боку, не хоче припинити шлюбні відносини, а з іншого – прагне їх змінити,

розширивши при цьому коло своїх прав, – режим окремого проживання є тією правовою формою, яка допоможе це забезпечити.

ТЕМА 4. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ

Особисті немайнові права подружжя – це врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, між якими було укладено шлюб у встановленому законом порядку. Більшість особистих немайнових прав та обов'язків кожного із подружжя є одночасно їх правами та обов'язками стосовно одне одного.

Відповідно до СК України до особистих немайнових прав подружжя відноситься право на материнство та право на батьківство, які можуть бути визначені як врегульовані нормами сімейного права відносини стосовно особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі.

Право на батьківство – це природне, невід'ємне право особи (чоловіка або жінки) стати батьком (матір'ю) дитини та володіти правами й обов'язками щодо неї.

У СК України немає визначення понять, як «материнство» та «батьківство». Але у юридичній літературі материнство визначається, як забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію – народжувати дітей, утримувати та виховувати їх. Зміст особистого немайнового права жінки на материнство розкривається як правомочності дружини з приводу вирішення: мати чи не мати дитину. При цьому зазначається, що право жінки самій вирішувати питання про материнство обумовлено тим, що пов'язано з її власним здоров'ям та правом на репродуктивну свободу. Реалізації права на материнство відбувається шляхом створення у сім'ї умов для збереження здоров'я вагітною жінкою та народження нею здорової дитини, створення дружині-матері умов для поєднання

материнства із здійсненням нею своїх трудових, творчих, освітніх та інших прав і обов'язків (ч.4-5 ст.49 СК України).

Для встановлення материнства немає ніякого значення сімейний стан жінки. У сімейному законодавстві діє загальний принцип, згідно якого матір'ю дитини є жінка, яка її народила. Звертатися до державного органу реєстрації актів цивільного стану з метою реєстрації народження дитини має право як матір дитини, яка була народжена у шлюбі, а також і мати дитини, яка була народжена поза шлюбом. У випадку, коли дитина була народжена поза шлюбом, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

Стаття 139 СК України дає право жінці, яка записана матір'ю дитини, оспорювати своє материнство. Жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, має право пред'явити позов до жінки, яка записана матір'ю дитини, про визнання свого материнства. Оспорювання материнства не допускається у випадках, передбачених ч. 2-3 ст. 123 СК України, оскільки, у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя, а також подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

На відміну від материнства визначення батьківства залежить від сімейного стану матері дитини.

Щодо батьківства, то в праві воно визначається як факт походження дитини від чоловіка (презумпція батьківства: чоловік матері – є батьком дитини). Цей факт повинен бути посвідченим записом про народження в органах державної реєстрації актів цивільного стану. У разі якщо це право не визнається чи оспорюється, чоловік (біологічний батько), має право звернутися до суду про встановлення батьківства чи навпаки – оспорюванням свого батьківства.

Статтею 133 СК України визначено, що якщо дитина народилася у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік – батьком дитини. Ця презумпція діє не лише в період шлюбу. Дитина, яка була народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя. Подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їх шлюбу, мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства. Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смерті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком (ст. 122 СК України).

Оспорювання батьківства особою, яка записана батьком дитини, можливо тільки після народження дитини і до досягнення нею повноліття. Але в цей період за життя дитини особа, яка була записана батьком дитини, має право оспорювати своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про неї як батька актового запису про народження дитини. Після винесення рішення судом про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження, коли буде доведена відсутність кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною.

Презумпція шлюбного батьківства надає певні «юридичні пільги» як матері, так і батькові дитини: дружина не зобов'язана доводити батьківство чоловіка, а чоловік має право вимагати реєстрації себе батьком дитини. Також можна зробити висновок, що презумпція шлюбного батьківства є правовим інструментом охорони інтересів матері та дитини і слугує також інтересам чоловіка, надаючи йому право вимагати реєстрації себе батьком.

Однак право на материнство та батьківство полягає не тільки у праві бути записаними її батьками, а також у праві брати участь у її вихованні та

утриманні. Необхідно зауважити, що сімейне право та обов'язки мають відносний характер, право на материнство/батьківство одного з подружжя не означає обов'язку іншого подружжя щодо зачаття дитини. СК України передбачає, що небажання одного з подружжя мати дитину або нездатність до зачаття або народження дитини можуть бути причиною розірвання шлюбу.

Право особистої приватної власності дружини та чоловіка. Державна реєстрація шлюбу не припиняє права власності на майно, яке належало дружині та чоловікові до цього моменту. Це означає, що шлюб не перетворює особисту власність дружини та особисту власність чоловіка у спільну сумісну власність подружжя.

Із змісту нормативних положень глав 7 та 8 СК України, власність у сім'ї існує у двох правових режимах: спільна сумісна власність подружжя та особиста приватна власність кожного з подружжя, залежно від якого регулюється питання розпорядження таким майном.

Відповідно до СК України, особистою приватною власністю чоловіка, дружини є:

- 1) майно, набуте до шлюбу;
- 2) майно, набуте за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- 3) майно, набуте за час шлюбу, але за кошти, які належали одному з подружжя особисто;
- 4) житло, набуте одним з подружжя за час шлюбу внаслідок приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»;
- 5) земельна ділянка, набута внаслідок приватизації, що перебувала у її/його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана з земель державної і комунальної власності у межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України.

Окрім того, особистою приватною власністю подружжя є також речі індивідуального користування, тобто речі, які кожен з подружжя особисто використовує повсякденно або регулярно. Тут важливо наголосити, що в нині діючому законодавстві відсутній чітко визначений перелік таких речей. Однак як правило, до них належать одяг, парфуми, косметичні засоби, аксесуари, прикраси, засоби особистої гігієни тощо. До таких речей належать, зокрема, і коштовності, навіть за умови, якщо вони були придбані за рахунок спільних коштів. Проте на практиці виникають труднощі в тому, що саме необхідно розуміти під поняттям «коштовності», адже воно є оціночним. В тому випадку, коли поділ майна подружжя відбувається в судовому порядку, суд має вирішувати у кожному конкретному випадку, чи є та чи інша річ коштовною.

Особистим майном чоловіка, дружини є також премії, нагороди, які він чи вона одержали за особисті заслуги. Проте трапляються випадки, коли суд може визнати за іншим подружнім партнером право на частку такої премії, нагороди, якщо буде встановлено той факт, що він/вона своїми діями (веденням домашнього господарства, вихованням дітей тощо) сприяв/сприяла її одержанню. Кошти, що одержані чоловіком/дружиною як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй/ йому належала, а також як відшкодування моральної шкоди, теж є особистою приватною власністю одного з подружжя. Це також стосується і страхових сум, одержаних нею/ним за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, за умови, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них. Крім того, якщо річ, що належить чоловіку чи дружині, дає дохід, він чи вона також є власником цього доходу. У судовому порядку особистою приватною власністю також може бути визнано майно, набуте нею/ним за час окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин. А якщо у придбання майна вкладені, крім спільних коштів, і кошти, що належали одному з подружжя, частка у цьому майні відповідно до розміру внеску є його особистою приватною власністю

Отже, сам факт придбання спірного майна в період перебування в шлюбі, не є підставою для його віднесення до спільної сумісної власності подружжя.

Так, ст. 59 СК України встановлено окремі правила стосовно здійснення дружиною, чоловіком права особистої приватної власності. Зокрема, той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей, а при розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користуватися ним.

Право спільної сумісної власності подружжя. Статтею 60 СК України встановлено, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить їм на праві спільної сумісної власності, навіть якщо один з подружжя з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) не мав самостійного заробітку (доходу).

Кожна річ, набута за час шлюбу, вважається об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, крім речей індивідуального користування. До спільного майна подружжя входять і їх заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи. Якщо одним з подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, гроші або інше майно, які були одержані за цим договором, також є спільною сумісною власністю. До спільного майна належать також речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя.

Таким чином, законодавець встановлює презумпцію спільності майна, придбаного подружжям під час шлюбу.

Підставою виникнення спільної сумісної власності подружжя є набуття ними майна під час шлюбу. Однак ст. 74 СК зазначає: якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними.

Отже, спільна сумісна власність є способом реалізації права власності, що виникає між подружжям щодо спільного майна на підставі закону або договору і проявляється через множинність суб'єктів на той самий об'єкт власності без визначення часток чоловіка і дружини. Об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі (майно), за винятком тих, які виключено з цивільного обороту. Відповідно до СК України спільною сумісною власністю подружжя є будь-яке майно, набуте подружжям за час шлюбу, за винятком виключеного з цивільного обороту та, звісно, за винятком того, яке згідно з гл. 7 СК України є особистою приватною власністю дружини, чоловіка. При цьому варто згадати, що спільний об'єкт може складатися з однієї або сукупності речей, які можуть бути подільними або неподільними, проте як об'єкт права власності вони утворюють єдине ціле. Це означає, що право кожного зі співвласників поширюється на весь об'єкт у цілому, а не на певну його частину.

Таким чином, законодавець презюмує спільність майна, якщо воно було набуто за час шлюбу. Протилежне, тобто належність майна до роздільного майна подружжя, потребує доведення. При цьому обов'язок доказування, що майно не є спільним, належить тому, хто це заперечує (постанови Верховного Суду України від 24 травня 2017 р. у справі №6-843цс17 та Великої Палати Верховного Суду від 21 листопада 2018 р. у справі №372/504/17-ц).

Відповідно до статей 69, 70 СК України майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, при його розподілі ділиться в рівних частках між ними, якщо шлюбним договором або домовленістю не визначено іншого. Факт реєстрації нерухомого майна, придбаного у період шлюбу, на ім'я одного з подружжя не означає, що воно належить лише особі, на ім'я якої зареєстроване. Реєстрація нерухомого майна на одного з подружжя не змінює його правового статусу «спільного сумісного майна подружжя». Тому відчуження частки цього майна без згоди іншого з подружжя порушує право останнього як співвласника на вільне користування та розпорядження нерухомим майном.

При поділі спільної сумісної власності суд презюмує, що частки у майні є рівними (ст. 70 СК України). Окрім того, законодавство України, що регулює сімейні правовідносини, дозволяє суду відступати від засади рівності часток у спільному майні, якщо один із них не приділяв належної уваги матеріальному забезпеченню сім'ї: приховав, незаконно розпорядився спільним майном; витрачав його таким чином зашкодивши інтересам сім'ї; і найголовніше – з огляду на інтереси неповнолітніх дітей або інтереси іншого з подружжя. Судова практика свідчить про можливість про можливий відступ від правової презумпції рівності часток, що, як правило, застосовується у випадках винесення рішення про передання більшої частки у майні непрацездатному члену подружжя, чи тому, на утриманні та вихованні якого залишаться діти.

За приписами СК України, у випадку розподілу спільного майна подружжя після розлучення суд вправі розділити майно в натурі. Якщо дружина та чоловік не врегулювали порядок і умови поділу майна, то суд може поділити майно між подружжям з урахуванням його ціни або присудити частину майна в натурі одному з подружжя, одночасно зобов'язавши іншого компенсувати його вартість в грошовому еквіваленті. Останній спосіб поділу майна використовується судами, як правило, у випадку, коли подружжя ділить нерухоме майно: квартиру, будинок, тощо.

Речі, які один із подружжя використовує для професійних занять присуджуються тому, хто їх використовував. Ціна цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя.

Юридичний факт розірвання шлюбу ніяким чином не припиняє права спільної сумісної власності на майно, яке було набуто під час шлюбу. Як наслідок, слід пам'ятати, що при вчиненні будь-яких правочинів щодо цього майна (купівля-продаж, дарування, оренда, тощо), згода другого з подружжя на такі дії є обов'язковою, оскільки в силу вказівки Цивільного кодексу України, презумпція згоди другого з них на розпорядження майном уже не діє.

Вартість майна, що підлягає поділу, може визначатися за згодою, а у випадку спору щодо ціни – виходячи з реальної його вартості. Якщо шлюбний

договір змінює передбачений законом режим спільної сумісної власності, то при розгляді спору про розподіл майна після розлучення обов'язково враховуються умови такого договору.

При вирішенні спорів між подружжям про майно, необхідно визначити майно, яке знаходилось у такій власності на момент припинення шлюбу, з'ясувати джерело походження коштів і час його придбання. До складу майна, що підлягає поділу, включається не лише майно, наявне у подружжя на час розгляду справи, але і те, що знаходиться у третіх осіб.

Відповідно до ч.2 ст.72 Сімейного кодексу України до вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки. Позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

Варто врахувати, що при визначенні початку перебігу позовної давності необхідно виходити не з часу, коли сторони розірвали шлюб, а з часу, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого майнового права, оскільки сам по собі факт припинення шлюбу не свідчить про порушення права власності одного із подружжя.

Вагомі правові висновки щодо визначення моменту перебігу позовної давності викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2018 року в справі № 907/50/16 (провадження № 12-122Гс18):

- можливість знати про порушення своїх прав впливає із загальних засад захисту цивільних прав та інтересів (ст.ст.15,16,20 ЦК України), за якими особа, маючи право на захист, здійснює його на власний розсуд у передбачений законом спосіб, що створює в неї цю можливість знати про посягання на права (п.48);

- аналіз ст. 261 ЦК України дає підстави для висновку, що початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення в зацікавленій стороні права на позов (п.59);

- позивач повинен також довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що також впливає із загального правила,

встановленого статтями 32-38 ГПК України (в редакції, чинній на час винесення оскаржуваних судових рішень), про обов'язковість доведення стороною спору тих обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Відповідач, навпаки, мусить довести, що інформацію про порушення відповідного права можна було отримати раніше (п.60).

ТЕМА 5. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ МАТЕРІ І БАТЬКА ДИТИНИ

Встановлення походження дитини. Народження фізичної особи в правовому аспекті є юридичним фактом, з яким норми права пов'язують виникнення різноманітних правовідносин. Так, відповідно до ч. 2 ст. 25 ЦК України у момент народження фізичної особи виникає її цивільна правоздатність.

Із народженням дитини виникає споріднений зв'язок між нею та її матір'ю і батьком. Спорідненням визнається зв'язок між особами, які походять одна від одної або від спільного предка. Споріднення як юридичний факт має триваючий характер (стан). Споріднення є підставою виникнення більшої частини сімейно-правових відносин.

Різне юридичне значення мають спорідненість по прямій та боковій лінії, спорідненість різного ступеня. Безперечно, найбільший обсяг прав та обов'язків породжує спорідненість першого ступеня по прямій лінії, тобто між дітьми та батьками. Стосунки між батьками та дітьми можуть мати духовний, моральний, особистий або майновий характер.

Права та обов'язки, що виникають у батьків і дітей, є взаємними. Підставою виникнення взаємних прав та обов'язків батьків і дітей є кровне споріднення, походження дітей від цих батьків. Однак саме по собі біологічне походження спричинює встановлення лише моральних обов'язків батьків і дітей. Духовні та моральні відносини між батьками та дітьми можуть існувати незалежно від того, народжена дитина у шлюбі чи поза шлюбом, записані батьки як такі у Книзі реєстрації народжень чи ні.

Факт народження дитини породжує виникнення біологічного та морального зв'язку між нею та її батьком і матір'ю. Юридичне значення факт походження набуває лише з моменту його державної реєстрації в органах РАЦС. Саме тоді діти визнаються дітьми своїх батьків не тільки біологічно, а і юридично. З цього моменту виникає юридичний зв'язок між батьками та дітьми.

Батьки і діти мають взаємні особисті немайнові та майнові права та обов'язки. Згідно зі ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом РАЦС.

Отже, юридичною підставою відносин між батьками та дітьми є кровне походження дітей від певних осіб (матері та батька), яке засвідчене органом РАЦС в порядку, встановленому нормами СК України.

Сама наявність фактичного складу, який утворюється сукупністю двох юридичних фактів: події – народження дитини та дії – реєстрації народження органом РАЦС, є підставою виникнення правовідносин між дітьми та їхніми батьками.

Народження фізичної особи та встановлення її походження належать до актів цивільного стану, що підлягають державній реєстрації (ст. 49 ЦК України). Державна реєстрація в цих випадках є зовнішнім вираженням існування певної обставини. Вона свідчить про виникнення права й одночасно породжує це право, тобто має правовстановлюючий характер.

Отже, у сфері сімейного права походження дитини від певних батьків стає юридичним фактом лише за умови його посвідчення компетентним державним органом – РАЦС. Реєстрація народження дитини провадиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по-батькові.

Відповідно до ст. 144 СК України, народження дитини повинно бути зареєстроване не пізніше одного місяця з дня народження дитини. Реєстрація народження дитини провадиться за місцем народження дитини або за місцем

проживання її батьків чи одного з них за їх усною чи письмовою заявою. У разі хвороби, смерті батьків або з інших причин неможливості зареєструвати народження реєстрація здійснюється за заявою родичів, інших осіб, уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, у якому народилася дитина або в якому на цей час вона перебуває.

Для реєстрації народження дитини до органів РАЦС пред'являються певні документи, а саме: довідка медичної установи про народження дитини та документи, що посвідчують особу батьків (одного з них). Крім того, залежно від порядку визначення походження дитини від певного батька також пред'являються свідоцтво про шлюб, або заява батька (спільна заява батьків) про визнання батьківства, або судове рішення про визнання батьківства.

На підставі реєстрації народження дитини видається свідоцтво про народження, в якому засвідчується походження дитини від вказаних у ньому батьків (одного з батьків).

Визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають та не перебувають у шлюбі між собою. Визначення походження дитини від матері (засвідчення материнства) не залежить від того факту, перебувала жінка, яка народила дитину, у шлюбі чи ні. Більше того, материнство може засвідчуватись навіть у разі, коли не визначається батько дитини. Якщо у свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька дитини або запис про батька проведено в установленому порядку за вказівкою матері, жінка, яка народила дитину, вважається одинокою матір'ю.

За загальним правилом, документом, що підтверджує походження дитини від певної матері, є медичне свідоцтво про народження. Медичне свідоцтво про народження видається при виписці матері зі стаціонару всіма закладами охорони здоров'я, де приймали пологи. У випадках пологів удома медичне свідоцтво про народження видає той заклад охорони здоров'я, медичний працівник якого (лікар, фельдшер, акушерка) приймав пологи. У виняткових випадках у разі народження дитини вдома чи іншому місці без надання медичної допомоги реєстрація народження дитини проводиться органами

реєстрації актів цивільного стану. Факт народження дитини в таких випадках підтверджується підписами двох свідків, а також медичною довідкою про перебування дитини під наглядом лікувального закладу.

Порядок визначення походження дитини залежить, перш за все, від того, перебувають батьки дитини у шлюбі між собою чи ні. Майже не викликає питань визначення походження дитини, коли вона народжується жінкою, яка перебуває у шлюбі, зареєстрованому у встановленому законом порядку.

У ч. 1 ст. 122 СК України закріплена загальна презумпція щодо визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою. Так, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, яка походить від подружжя. При цьому мати дитини не повинна надавати доказів походження дитини від свого чоловіка, а останній – доводити своє батьківство. Сама наявність шлюбу між матір'ю дитини та чоловіком є доказом походження дитини від цього чоловіка. Батько й мати, які перебувають у шлюбі, записуються батьками дитини в Книзі реєстрації актів про народження за заявою будь-кого з них. Якщо ж мати дитини, яка перебуває у зареєстрованому шлюбі, під час реєстрації народження заявляє, що її чоловік не є батьком цієї дитини, і у зв'язку з цим просить не вказувати його батьком в актовому записі про народження дитини, то її прохання може бути задоволене лише за наявності спільної заяви самої матері та її чоловіка про невизнання його батьком дитини. Факт перебування жінки у шлюбі встановлюється, як правило, на момент народження дитини. Однак якщо на момент народження дитини жінка не перебуває у шлюбі (наприклад, її чоловік помер до народження дитини або шлюб визнаний недійсним), для встановлення батьківства юридичне значення має факт зачаття дитини у шлюбі. При цьому строк із моменту припинення шлюбу або визнання його недійсним до моменту народження дитини не повинен перевищувати десяти місяців. Виняток з цього правила встановлений ст. 124 СК України, згідно з якою, якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного

шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі. Батьківство ж попереднього чоловіка може бути визначене таким чином:

- у добровільному порядку із поданням до органу реєстрації цивільного стану спільної заяви попереднього чоловіка та чоловіка у повторному шлюбі;
- у примусовому порядку за наявності судового рішення про визначення батьківства попереднього чоловіка.

На жаль, сьогодні дуже гострою є проблема безплідних шлюбів. Ця тенденція обумовлюється екологічним станом довкілля, наслідками аварії на ЧАЕС, зниженням рівня життя тощо. У лікуванні безпліддя в Україні з 1987 року почали застосовуватися нові лікувальні програми допоміжних репродуктивних технологій. Такий вид медичної допомоги передбачений ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Відповідно до цієї норми застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими МОЗ України.

Визначення походження дитини від батька, матері при штучному заплідненні та імплантації зародка регулюється ст. 123 СК України. Виходячи з того, що у спільній заяві-зобов'язанні подружжя бере на себе рівні права й обов'язки батьків з виховання і утримання майбутньої дитини, у разі застосування до них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій вони обоє записуються батьками дитини. При цьому один із них може усвідомлювати, що він не є біологічним батьком (матір'ю) народженої дитини.

Так, у разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, яка народжена його дружиною. Якщо зародок, зачатий чоловіком, який перебуває у шлюбі, та іншою жінкою, імплантовано до організму його дружини, дитина вважається такою, що походить від подружжя.

У разі ж імплантації до організму іншої жінки зародка, зачатого подружжям, батьками дитини є подружжя. У разі народження дитини жінкою,

якій було імплантовано зародок, зачатий подружжям, реєстрація народження провадиться за заявою подружжя, яке дало згоду на імплантацію. При цьому одночасно з документом, що підтверджує факт народження дитини цією жінкою, подається посвідчена нотаріусом її письмова згода на запис подружжя батьками дитини. У графі «Для відміток» робиться відповідний запис: матір'ю дитини згідно з медичним свідоцтвом про народження є громадянка (прізвище, ім'я, по-батькові).

Згідно зі ст. 52 Конституції України діти є рівними у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Сімейне законодавство України не передбачає різниці між дітьми, батьки яких перебувають у шлюбі між собою, та дітьми, народженими матір'ю, яка не перебуває у шлюбі. Існує лише різний порядок визначення походження дитини.

Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою, може відбуватися:

- за спільною заявою матері та батька дитини (ст. 126 СК України);
- у судовому порядку (ст. 128 СК України).

Отже, законодавець закріплює два порядки визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою:

- добровільний;
- судовий.

Спільна заява жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, про реєстрацію їх матір'ю та батьком дитини (ст. 126 СК України) свідчить про добровільність їх рішення. Тому й реєстрація походження дитини проводиться в органах РАЦС без будь-яких попередніх процедур, зокрема судового розгляду. Така заява може бути подана вказаними особами до органу РАЦС як до, так і після народження дитини. Особиста присутність їх під час подання заяви не є обов'язковою. Батько (мати) може подати заяву про визнання батьківства через представника або надіслати її поштою. Єдиною

обов'язковою умовою у цих випадках є нотаріальне засвідчення заяви або повноважень представника.

Право на визнання себе батьком (матір'ю) дитини не обмежується віковим критерієм. Однак якщо заява про визнання себе батьком дитини подана неповнолітнім, орган РАЦС повідомляє батькам, опікуну, піклувальнику неповнолітнього про запис його батьком дитини.

Визнання батьківства – це волевиявлення особи, яка вважає себе батьком дитини. Однак одного волевиявлення особи щодо визнання себе батьком певної дитини недостатньо для настання правових наслідків. Необхідно також ще й волевиявлення матері дитини, яке полягає у вираженні згоди на те, щоб чоловік був записаний батьком її дитини. Саме тому вимагається подання до органів РАЦС спільної заяви матері дитини та чоловіка, який вважає себе батьком цієї дитини.

З іншого ж боку, визнання батьківства є констатацією факту біологічного батьківства особи, яка подала заяву до органів РАЦС. У юридичній літературі практично одностайною є думка про те, що визнання батьківства вимагає поєднання природно-біологічного (кровного) споріднення та вольового факторів. Це зумовлено тим, що мета визнання батьківства полягає у підтвердженні (констатації) вже існуючого біологічного (кровного) споріднення між чоловіком, який визнає себе батьком, та дитиною.

Для встановлення батьківських правовідносин між дитиною та особою, яка не є її біологічним батьком, але бажає визнати себе батьком цієї дитини, існує інститут усиновлення.

Визнання та встановлення батьківства за рішенням суду. Визначення батьківства за рішенням суду (ст. 128 СК України) проводиться за наявності спору щодо особи, яка є батьком дитини. Батьківство встановлюється в судовому порядку в ситуаціях, коли чоловік не визнає себе батьком дитини і, навпаки, коли чоловік вважає себе батьком дитини, а цей факт оспорується.

Встановлення батьківства розглядається також як засіб захисту прав дитини, тобто захід, спрямований на відновлення (визнання) порушених

(оспорюваних) прав дитини. Така сутність цього юридичного факту обумовлюється тим, що визначення батьківства дитини є підставою виникнення батьківських обов'язків, зокрема обов'язку з утримання дитини.

У СК України підставою для визнання батьківства можуть слугувати будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до ЦПК України. Визнання батьківства в суді здійснюється у порядку позовного провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 128 СК позов про визнання батьківства може бути поданий матір'ю, опікуном, піклувальником дитини або особою, яка утримує та виховує дитину. Дитина, яка досягла повноліття, має право самостійно подати позов про визнання батьківства. Позов про визнання батьківства може подати також чоловік, який вважає себе батьком дитини, якщо його батьківство не визнається (оспорюється) матір'ю дитини або іншими особами.

Визнання батьківства в судовому порядку можливе також лише за умови, що запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до вказівок матері.

У судовому порядку можуть також встановлюватися факт батьківства (материнства) та факт визнання батьківства. Ці справи розглядаються за правилами окремого провадження.

Встановлення факту батьківства в судовому порядку відрізняється від визнання батьківства за рішенням суду за такими критеріями:

- відсутність спору щодо батьківства дитини;
- смерть фактичного батька дитини;
- час народження дитини.

У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду (ст. 130 СК України). Заява про встановлення факту батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до вказівок матері дитини.

Заяву про встановлення факту батьківства можуть подавати ті ж самі особи, які мають право пред'являти позов про визнання батьківства, крім, звичайно, особи, яка вважає себе батьком дитини.

За рішенням суду може також бути встановлений і факт материнства (ст. 132 СК України). Умовами розгляду заяви про встановлення факту материнства є:

- смерть жінки;
- за життя ця жінка вважала себе матір'ю дитини;
- відсутність спору щодо материнства цієї жінки;
- у Книзі реєстрації народжень вчинено запис про матір дитини за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина.

Заява про встановлення факту материнства може бути подана батьком, опікуном, піклувальником дитини або особою, яка утримує та виховує дитину. Із досягненням повноліття дитина також може подати таку заяву до суду.

Оспорювання батьківства (материнства). Презумпція батьківства може бути оспорена і спростована судом. Презумпція батьківства спростовується рішенням суду за наявності доказів, які засвідчують відсутність між дитиною та особою, записаною її батьком, кровного зв'язку, тобто факту походження.

Оспорювання батьківства (материнства) – це невизнання особою реєстрації себе як батька (матері) дитини. Особа, яка записана батьком дитини згідно з положеннями СК України, має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про неї як батька з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 136 СК України).

Особа, яка була записана батьком дитини на законних підставах, повинна довести відсутність кровного споріднення між собою й дитиною, батьком якої вона записана.

Однак заперечення кровного споріднення не завжди є підставою для оспорювання батьківства. В окремих випадках особа, яка записана батьком

дитини, повинна також довести, що на момент вчинення запису про народження дитини вона не знала, що не є батьком дитини.

СК України закріплює певні межі оспорювання батьківства. У ст. 136 СК України встановлено межі у часі щодо можливості оспорювання батьківства. Так, оспорювання батьківства можливе тільки з моменту народження дитини й до досягнення нею повноліття. Оспорювання батьківства може бути здійснене протягом цього часу тільки, якщо дитина є живою. Смерть дитини, батьком якої записана особа, позбавляє її права оспорювати своє батьківство.

У СК України закріплено положення, що до вимоги чоловіка про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини позовна давність не застосовується (ч. 6 ст. 136 СК України).

Не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України.

Якщо чоловік добровільно визнав своє батьківство, знаючи про те, що він не є біологічним батьком, то його права не вважаються порушеними.

Оспорювання батьківства можливе також із боку наступних осіб:

- спадкоємців особи, яка записана батьком дитини (ст. 137 СК України);
- матері дитини щодо батьківства свого чоловіка (ст. 138 СК України).

У першому випадку оспорювання батьківства можливе у разі смерті особи, яка записана батьком дитини, до народження дитини. Спадкоємці мають право оспорювати батьківство цієї особи після її смерті за наявності однієї з таких обставин:

- подання цієї особою ще за життя заяви до нотаріуса про невизнання свого батьківства;
- пред'явлення цієї особою позову про виключення свого імені як батька з акту запису про народження дитини;
- ця особа не знала про те, що вона записана батьком дитини, з поважних причин.

У перших двох випадках право на оспорювання батьківства особи, яка померла, мають будь-які її спадкоємці (за заповітом чи за законом). Якщо ж особа за життя не знала про те, що вона записана батьком дитини, оспорити її батьківство можуть тільки дружина, батьки та діти цієї особи, тобто ті особи, які визначаються ст. 1261 ЦК України спадкоємцями першої черги за законом.

Можлива ситуація, коли особа звернулася з позовом про оспорювання батьківства за життя, але під час слухання справи померла. У такому випадку слід керуватися ч. 2 ст. 137 СК України, згідно з якою, якщо той, хто записаний батьком дитини, помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини, позовну заяву можуть підтримати в суді його спадкоємці. У цьому випадку позов подавався відповідно до ст. 136 СК України, а продовження слухання справи має відбуватись на підставі ст. 137 Кодексу.

Відповідно до частини 8 ст. 7 СК України, регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

За СК України жінка, яка народила дитину у шлюбі, має право оспорити батьківство свого чоловіка. З метою захисту інтересів дитини та реалізації її права на батьківство закон, передбачаючи можливі наслідки задоволення такого позову у вигляді виключення запису про батька, вимагає подання іншою особою заяви про своє батьківство. Тобто основне завдання законодавця в цих правовідносинах – забезпечити дитині наявність батька.

Таким чином, вимога матері про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини може бути задоволена лише у разі подання іншою особою заяви про своє батьківство.

Така заява подається до суду особою, яка вважає себе батьком дитини, і суд зобов'язаний перевірити мотиви подання такої заяви та встановити батьківство такої особи на підставі належних і допустимих доказів.

До вимоги матері про внесення змін до актового запису про народження дитини встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня

реєстрації народження дитини. Така вимога закону є правомірною і спрямована на забезпечення стабільності батьківського правовідношення.

У ст. 129 СК України, що має назву «Спір про батьківство між чоловіком матері дитини та особою, яка вважає себе батьком дитини», право пред'явити позов про визнання свого батьківства надано тому, хто вважає себе батьком дитини. Однак оскільки батьківство чоловіка матері не лише презюмується, а і його ім'я як батька внесено в книгу реєстрації народжень, потрібне насамперед спростування шлюбного походження дитини.

Що ж стосується спору про материнство, то законодавець урегулював дві ситуації оспорювання материнства. По-перше, жінка, яка записана матір'ю дитини, може звернутися до суду із заявою про оспорювання свого материнства, тобто про невизнання себе матір'ю дитини. По-друге, материнство жінки, яка записана матір'ю дитини, може оспорити та жінка, яка вважає себе матір'ю цієї дитини. При цьому у позові зазначаються одночасно дві вимоги:

- про невизнання материнства жінки, які записана матір'ю дитини;
- про визнання свого материнства.

У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана матір'ю, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як матері дитини з актового запису про її народження. Ці дані можуть бути встановлені на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Не має права оспорювати материнство жінка, якій було імплантовано зародок, зачатий подружжям (сурогатна матір), а також жінка, яка є донором яйцеклітини для зародка, імплантованого в організм іншої жінки (ч. 2 і ч. 3 ст. 123 СК України). До вимог жінки, яка записана матір'ю дитини та оспорує своє материнство, позовна давність не застосовується. Що ж стосується вимог жінки про визнання її матір'ю дитини, то до них застосовується спеціальна позовна давність в один рік. Початок перебігу позовної давності починається

від дня, коли ця жінка дізналася або могла дізнатися, що вона є матір'ю дитини.

Не є перешкодою для оспорювання батьківства (материнства) особою, яка не визнає себе батьком (матір'ю), стягнення з неї аліментів на дитину (ст. 140 СК). Така особа може звернутися до суду з позовом про виключення відомостей про неї як батька (матір) дитини, тому що підставою стягнення аліментів є саме факт такого запису. У разі, якщо позов буде задоволений, буде скасована й підстава стягнення аліментів на дитину.

Сурогатне материнство. Тема застосування допоміжних репродуктивних технологій, а особливо методу так званого сурогатного материнства, за останні декілька років набула в Україні чималої популярності. Правове забезпечення сурогатного материнства є одним із законодавчо не врегульованих й найскладніших питань у галузі сімейного права України. Його актуальність обумовлена відсутністю достатнього нормативного регулювання здійснення процедури сурогатного материнства в Україні та необхідністю вирішити проблеми, що виникають на практиці під час реалізації програми сурогатного материнства.

Нормами чинного законодавства України не визначено поняття сурогатного материнства, воно існує лише в суспільних відносинах, пов'язаних із сучасними репродуктивними технологіями. У медичному аспекті сурогатне материнство передбачає перенесення ембріона, отриманого заплідненням яйцеклітини біологічної матері-дружини спермою біологічного батька-чоловіка, в порожнину матки іншої жінки та виношування дитини, яка є біологічно «чужою» для жінки. У перекладі на медичну термінологію така процедура називається екстракорпоральне запліднення та може здійснюватися лише у спеціалізованих медичних закладах високо кваліфікованими спеціалістами.

У правовому аспекті під сурогатним материнством розуміють «запліднення жінки шляхом імплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу подружжя з метою виношування і народження дитини,

яка в подальшому буде визнана такою, що походить від подружжя, як правило, на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю».

Таким чином, сутність сурогатного материнства полягає в тому, що запліднена яйцеклітина пересаджується до організму генетично сторонньої жінки, яка виношує і народжує дитину не для себе, а для бездітного подружжя.

Так, у ст. 123 СК України закріплено порядок встановлення походження дитини, яка народилася в результаті трьох різновидів репродуктивних технологій: штучного запліднення, сурогатного материнства та імплантації ембріона.

Такий вид медичної допомоги регулюється ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я, згідно з якою кожна дієздатна жінка має право на застосування штучного запліднення та імплантацію ембріона. Подібні операції здійснюються в закладах, що мають відповідну ліцензію на вказаний вид діяльності, за наявності письмової згоди подружжя. Відомості про застосування штучного запліднення та імплантацію ембріона, а також про особу донора є лікарською таємницею. Сурогатною матір'ю може бути повнолітня дієздатна жінка за умов наявності власної здорової дитини, її добровільної письмово оформленої згоди, а також за відсутності медичних протипоказань.

Отже, у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя.

СК України у питаннях штучного запліднення за допомогою сучасних репродуктивних технологій не захищає інтереси біологічної матері, а ставить на перше місце умови угоди, яка була укладена між сурогатною матір'ю та подружжям. Момент укладення угоди є суттєвим у цих правовідносинах.

Згідно з ч. 2 ст. 139 СК України оспорювання материнства не допускається у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних

технологій. Наведені положення чинного законодавства України спрямовано на забезпечення захисту прав дитини та прав подружжя, що є біологічними батьками дитини. Зокрема, дитині, що зачата в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, гарантовано право на родину, наявність матері та батька, що є її біологічними батьками. Такі батьки і дитина мають права, обов'язки та гарантії відповідно до СК України.

Таким чином, біологічні батьки дитини, що була виношена та народжена сурогатною матір'ю із застосуванням екстракорпорального запліднення, є законними батьками такої дитини.

Положеннями Розділу III СК України встановлено права та обов'язки матері, батька і дитини. Зокрема, ст. 139 СК України передбачено можливість оспорування материнства жінкою, яка записана матір'ю дитини, або жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини, але не записана нею. Проте не допускається оспорування материнства біологічної матері сурогатною матір'ю.

Реєстрація дитини, народженої за методом сурогатного материнства, здійснюється в установленому чинним законодавством України порядку (з документом, що підтверджує факт народження дитини іншою жінкою, подається заява про її згоду на запис подружжя батьками дитини, справжність підпису на якій має бути нотаріально засвідчено) за наявності довідки про генетичну спорідненість батьків (матері чи батька) з плодом (генетичні аналізи ДНК, окрім встановлення батьківства і материнства дозволяють встановити або спростувати наявність іншої спорідненості між людьми).

Важливим аспектом сурогатного материнства є те, що застосовується воно тільки до подружньої пари (бездітної), самотні ж чоловік/жінка (та/або гомосексуальні пари) не мають права брати участі у програмі сурогатного материнства.

Особливої уваги заслуговує договір між сурогатною матір'ю та біологічними батьками про виношування дитини, який має виступати основним засобом правового регулювання відносин учасників програми сурогатного материнства. Такий договір є головним документом, що визначає

відносини біологічних батьків із сурогатною матір'ю, та має складатися відповідно до положень чинного законодавства України, враховуючи індивідуальні вимоги, побажання та можливості подружжя та сурогатної матері.

Договір сурогатного материнства – закон не містить обов'язку нотаріального посвідчення договору, тому такий договір може укладатися у простій письмовій формі. Після народження дитини, до державної реєстрації її народження потрібно отримати нотаріальну засвідчену згоду жінки, що народила дитину на те, щоб батьками дитини були записані біологічні батьки.

Обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку. Необхідною передумовою для здійснення батьками всіх інших особистих немайнових прав щодо дитини є обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку. Цьому обов'язку батька чи матері дитини кореспондує право дитини на сім'ю, яке в цьому випадку полягає в її праві на проживання в сім'ї. Крім того, мати й батько дитини зобов'язані не тільки забрати дитину з пологового будинку після її народження, а щоразу забирати її з будь-якого закладу охорони здоров'я, в якому дитині надається медико-санітарна допомога.

Обов'язок забрати дитину з пологового будинку покладається на:

- 1) матір і батька дитини, які перебувають у шлюбі;
- 2) матір, яка не перебуває у шлюбі;
- 3) батька, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, батьківство якого визначено у Свідоцтві про народження дитини або визнано за рішенням суду;
- 4) бабу, діда дитини й інших родичів дитини з дозволу органу опіки та піклування, проте вказані особи не зобов'язані, а мають право забрати дитину з вказаних закладів.

Закон містить відкритий перелік тих осіб, які мають право забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я. Такими особами, крім згаданих вище, можуть бути також повнолітні рідні сестри та брати дитини, мачуха, вітчим, тітки, дядьки як з боку матері, так і з боку батька тощо.

Якщо дитина має істотні вади фізичного та (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, вона може бути залишена батьками у пологовому будинку (ч. 3 ст. 143 СК України). Такі діти за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, можуть утримуватися в будинках дитини, дитячих будинках та інших спеціалізованих дитячих закладах за державний рахунок.

Якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини й протягом 6 місяців не проявляли щодо неї батьківського піклування, то така поведінка є однією з підстав для позбавлення їх батьківських прав (ч. 1 ст. 164 СК України). Якщо дитина перебуває у будинках дитини, дитячих будинках та інших спеціалізованих дитячих закладах, це не звільняє батьків від виконання обов'язків та не позбавляє можливості здійснення особистих немайнових та майнових прав щодо дитини.

Визначення імені дитини. Будь-яка фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. Набуття прав та обов'язків під ім'ям іншої особи не допускається. Стаття 7 Конвенції про права дитини визнає за дитиною право на ім'я. Чинне законодавство України також визнає за кожною фізичною особою незалежно від віку право на ім'я (ч. 1 ст. 294 ЦК України). Будучи суб'єктивним правом особи, право на ім'я свідчить про сімейну приналежність особи та наявність у неї у зв'язку з цим установлених законом можливостей. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить (ст. 28 ЦК України). Прізвище, ім'я та по батькові надаються дитині одночасно з її реєстрацією. Батьки є вільними у виборі власного імені своїй дитині. Під час реєстрації народження за заявою одного з них передбачається, що інший згоден з обраним ім'ям (ч. 3 ст. 54 СК України).

Ім'я дитини визначається за спільною згодою батьків. У разі виникнення між ними спору щодо імені дитини вони мають право звернутися до органу

опіки та піклування або до суду По батькові дитини є частиною її імені. По батькові дитині надається за іменем батька. Якщо батько має подвійне ім'я, то по батькові дитині надається за одним із них на вибір батьків. На прохання батьків по батькові може також утворюватися згідно з національними традиціями або не надаватися узагалі. У разі реєстрації народження дитини в громадян, у національній традиції яких немає звичаю зазначати по батькові, в актовому записі та Свідоцтві про народження дитини мають право записати лише її прізвище та ім'я. По батькові дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком. Прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. Якщо батьки мають спільне прізвище, то воно надається і дітям. Якщо в батьків різні прізвища, то за їх письмовою згодою дитині надається прізвище батька чи матері або подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ. Батьки також мають право на зміну власного імені дитини, її прізвища та по батькові. Припинення шлюбу між батьками не викликає зміни прізвища дітей.

Обов'язки та права батьків щодо виховання дитини є головними серед усього комплексу батьківських прав та обов'язків, закріплених сімейним законодавством. Усі інші права та обов'язки батьків щодо їхніх дітей покликані забезпечувати належне виконання батьками свого головного обов'язку – виховувати дитину.

У ст. 151 СК України вперше закріплено принцип переважного права батьків на виховання своїх дітей перед усіма іншими особами. Здійснюючи право на особисте виховання своїх дітей, батьки уже тим самим виконують обов'язки щодо виховання дітей та забезпечують реалізацію права на одержання належного сімейного виховання. Тому сутність батьківського права на особисте виховання своїх дітей полягає перш за все в активному його здійсненні шляхом виконання батьківських обов'язків.

Пріоритетність батьківського виховання забезпечується наявністю у батьків цілого комплексу інших немайнових прав, покликаних забезпечити

ефективне здійснення батьками їх прав та виконання обов'язків щодо виховання дитини. Так, батьки мають право: – на безперешкодне спілкування з дитиною (ст. 153, 157, 168 СК України); – на визначення місця проживання дитини (ст. 160, 163 СК України); – вимагати відібрання малолітньої дитини в будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду (ст. 163 СК України). Права батьків щодо виховання дитини як суб'єктивні права виникають після народження дитини та її реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану.

Зміст суб'єктивного права батьків на виховання має охоплювати: 1) право батьків на власну поведінку щодо дитини; 2) право батьків забороняти іншим особам певну поведінку; 3) право батьків на захист права на виховання в разі його порушення.

Стаття 150 СК України містить перелік тих дій, які батьки зобов'язані вчиняти щодо дитини з метою забезпечення її права на належне виховання та розвиток. До них закон відносить: – піклування про здоров'я дитини; – піклування про фізичний та духовний розвиток дитини; – забезпечення здобуття дитиною повної середньої освіти; – підготовка дитини до самостійного життя; – повага до дитини. Крім того, стаття містить також і перелік тих дій, від яких батьки зобов'язані утримуватися під час здійснення виховання дитини. Вони зобов'язані утримуватися від: – будь-яких видів експлуатації дитини; – неповаги до дитини; – фізичних покарань; – таких видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Вирішення питання про долю дітей у зв'язку з розірванням шлюбу їхніми батьками – одна з найскладніших проблем, з якою у справах цієї категорії стикаються судові органи. Становище значно полегшується, коли батьки самі досягають необхідної згоди, яка відповідає інтересам дітей. Проте якщо такої згоди не досягнуто, між батьками виникають суперечки щодо визначення місця проживання дитини або щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї, які вирішуються органами опіки та піклування або судом. У тих випадках, коли батьки не змогли досягти згоди про порядок

участі того з батьків, хто проживає окремо від дитини, у вихованні дитини та спілкуванні з нею, цей порядок визначається органом опіки та опікування за участю батьків. Той із батьків, хто проживає з дитиною, або той, хто проживає окремо від неї, для визначення порядку участі того з батьків, хто проживає окремо від дитини, у вихованні дитини та спілкуванні з нею має право на подання заяви до органу опіки та піклування. У свою чергу, орган опіки та піклування після ретельного дослідження всіх обставин життя дитини (ставлення до неї батьків, їх можливостей і здібностей як вихователів, віку дитини, стану її здоров'я, прихильності до батьків тощо) пропонує батькам установити той або інший порядок участі того з батьків, хто проживає окремо від дитини, у вихованні та спілкуванні з нею, виходячи з повної рівності прав батьків. Якщо спір не вдається врегулювати, оскільки батьки не дійшли згоди, орган опіки та піклування ухвалює рішення, встановлюючи в ньому порядок участі того з батьків, хто проживає окремо, у вихованні дитини, характер, місце, час, тривалість спілкування, іноді встановлюючи умови, за яких воно повинно здійснюватися. Рішення органом опіки та піклування виноситься з урахуванням інтересів дитини. Той із батьків, хто проживає окремо, не має права вимагати спілкування у невстановлений час, порушувати нормальний режим життя дитини, ухвалювати стосовно неї будь-які рішення, не погоджуючи їх з іншим із батьків, і т. ін. Будь-які рішення стосовно дитини належить ухвалювати спільно, а в разі розбіжності спір вирішується за допомогою органів опіки та піклування. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим для виконання.

Позбавлення батьківських прав. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є правопорушенням. Сімейний кодекс України передбачає такі санкції за неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини:

– за ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини – позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК України) або відібрання дитини в батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України);

– за неналежне виконання батьками своїх обов’язків щодо управління майном дитини – покладення на них обов’язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном (ст. 177 СК України);

– за прострочення сплати аліментів – стягнення неустойки (пені) (ст. 196 СК України).

Крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов’язків, є позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), наданих батькам до досягнення дитиною повноліття, що ґрунтуються на факті спорідненості з нею. Питання про його застосування вирішується лише після повного, всебічного, об’єктивного з’ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

Такий захід може бути застосований тільки в судовому порядку. Інші органи не мають права розглядати це питання. Особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла 18 років. Як підстави позбавлення батьків (одного з них) батьківських прав закон передбачає різні форми їх винної протиправної поведінки, вичерпний перелік яких закріплено у ч. 1 ст. 164 СК України. До них закон відносить такі:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов’язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти;

3) жорстоко поводяться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Позбавлення батьківських прав неповнолітніх батька чи матері є можливим лише у випадках, визначених п. 1, 3 ч. 1 ст. 164 СК України, а саме якщо вони не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин і протягом 6 місяців не проявляли щодо неї батьківського піклування або якщо вони жорстоко поведуться з дитиною. Мати чи батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо всіх своїх дітей або когось із них. Однак позбавлення батьків батьківських прав є можливим тільки стосовно конкретної дитини (дітей), не можна позбавити батьківських прав стосовно дітей, яких ще немає (тобто на майбутнє). Батьківських прав можуть бути позбавлені лише самі батьки, а не інші особи, котрі їх замінюють (опікуни, піклувальники, патронатні вихователі, прийомні батьки, батьки-вихователі), але закон допускає позбавлення батьківських прав усиновлювачів (ст. 242 СК України).

Право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав мають один із батьків, опікун чи піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина (фактичні вихователі – особи, які взяли у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування відповідно до ст. 261 СК України), патронатні вихователі (ст. 252 СК України), прийомні батьки (ст. 2561 СК України), батьки-вихователі (ст. 2565 СК України), заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому перебуває дитина, орган опіки та піклування, прокурор і сама дитина, яка досягла 14 років.

У розгляді судом спорів щодо позбавлення батьківських прав обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо вирішення спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною й брати участь в її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим або суперечить інтересам дитини.

Під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав має бути вислухана дитина, яка може висловити свою думку.

Статтею 166 СК України визначено правові наслідки позбавлення батьківських прав, зокрема особа, позбавлена батьківських прав:

1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;

2) перестає бути законним представником дитини;

3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;

5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. При задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину. У разі якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи, позбавленої батьківських прав, суд приймає рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України та зобов'язує матір, батька або інших законних представників дитини відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду.

ТЕМА 6. АЛІМЕНТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПОДРУЖЖЯ

Дружина та чоловік повинні матеріально підтримувати один одного (ч. 1 ст. 75 СК України). Вирішення питання щодо конкретних способів такої підтримки традиційно залежить від подружжя. Разом із тим, законодавство передбачає певні правові механізми, які забезпечують право кожного з

подружжя на утримання. СК України містить три групи правових норм, які визначають умови та порядок реалізації права подружжя на утримання:

- норми, які визначають загальні умови надання утримання одному з подружжя (статті 75—83 СК України);

- норми, що встановлюють право дружини на утримання під час вагітності та права чоловіка та жінки у разі проживання з ними дитини (статті 84—88 СК України);

- норми, що визначають право на утримання того з подружжя, із яким проживає дитина-інвалід (ст. 88 СК України).

Згідно з ч. 2 ст. 75 СК України право на утримання один із подружжя набуває за наявності певних підстав. До них, зокрема, належать: а) непрацездатність одного з подружжя; б) потреба у матеріальній допомозі (нужденність); в) здатність другого з подружжя надати матеріальну допомогу.

Законодавство встановлює випадки, за яких одному з подружжя не буде надаватися утримання, а саме, коли:

- один із подружжя не має права на утримання (ч. 5 ст. 75 СК України);

- право одного з подружжя на утримання припиняється (ст. 82 СК України);

- один із подружжя позбавляється права на утримання за рішенням суду (ст. 83 СК України).

Частина 5 статті 75 СК України встановлює випадки, коли один з подружжя взагалі не має права на утримання. Право одного з подружжя на утримання може бути припинене (ст. 82 СК України).

Припинення права одного з подружжя на аліменти виникає автоматично, тобто в силу прямого припису закону в разі: 1) поновлення працездатності того з подружжя, який потребує матеріальної допомоги, 2) реєстрації з ним повторного шлюбу. Право одного з подружжя на аліменти може бути припинене за рішенням суду якщо: 1) одержувач аліментів перестав потребувати матеріальної допомоги; 2) платник аліментів неспроможний її надавати.

СК України передбачає спеціальні правила щодо утримання одного з подружжя у разі проживання з ним дитини. У цьому випадку потреба в матеріальній допомозі пов'язана з тим, що один із подружжя опікується дитиною, у зв'язку з чим його можливість діяти на ринку праці є певною мірою обмеженою. З урахуванням тендерних особливостей кожного з подружжя СК України містить два правила, які встановлюють: а) право дружини на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини (статті 84, 85 СК України); б) право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини (статті 86, 87 СК України).

Дружина має право на утримання за наявності таких умов:

- 1) вона є вагітною або має дитину, яка проживає з нею і не досягла 3 років, а якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку — шести років;
- 2) чоловік — батько дитини може надавати матеріальну допомогу. Не тільки дружина, а й чоловік мають право на утримання у разі здійснення ним опіки над малолітньою дитиною (ст. 86 СК України).

Право на утримання виникає у чоловіка за наявності таких підстав:

- 1) із чоловіком проживає дитина, яка не досягла 3 років, а якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку — шести років;
- 2) дружина — мати дитини може надавати своєму чоловікові матеріальну допомогу.

Спеціальні умови надання утримання одному з подружжя пов'язані з фактом проживання з ним дитини-інваліда. Умовами надання утримання одному з подружжя, згідно зі ст. 88 СК України є:

- а) проживання з одним із подружжя дитини-інваліда, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду й опікування нею;
- б) здатність другого з подружжя надавати матеріальну допомогу.

Важливою особливістю права на утримання у цьому разі є те, що воно не обмежене строком. Відповідно до ч. 1 ст. 88 СК України право на утримання триває протягом усього часу проживання батька або матері з дитиною-інвалідом. Розмір аліментів визначається за рішенням суду у частці від

заробітку (доходу) другого з подружжя і (або) у твердій грошовій сумі. Вирішуючи це питання, суд виходить із необхідності найбільшого забезпечення інтересів дитини. СК України вперше поширює правила щодо взаємного аліментування подружжя на осіб, які знаходяться у фактичних шлюбних відносинах (ст. 91 СК України). Винятки становлять лише ті умови набуття або припинення права на утримання, які пов'язані з фактом реєстрації шлюбу. В ч. 1 ст. 91 СК України встановлено, що право на утримання набувають жінка або чоловік, які тривалий час проживали однією сім'єю. Закон не визначає конкретного строку такого проживання. У разі спору таке питання має вирішуватися судом.

Зі змісту ст. 80 СК України випливає, що, на відміну від подружжя, після припинення спільного проживання фактичне подружжя втрачає право на утримання. Якщо непрацездатність однієї зі сторін виникла після припинення спільного проживання, то вона не може звертатися до суду з вимогою про стягнення аліментів. Таким чином, сімейне законодавство передбачає обов'язок подружжя матеріально підтримувати один одного у шлюбі. Цей обов'язок не залежить від віку, стану здоров'я, матеріального благополуччя. Майнові права та обов'язки щодо надання взаємної підтримки виникають у подружжя з моменту реєстрації шлюбу та існують протягом усього часу перебування у шлюбі. Таким чином, сімейне законодавство передбачає обов'язок подружжя матеріально підтримувати один одного у шлюбі. Цей обов'язок не залежить від віку, стану здоров'я, матеріального благополуччя. Майнові права та обов'язки щодо надання взаємної підтримки виникають у подружжя з моменту реєстрації шлюбу та існують протягом усього часу перебування у шлюбі.

Договір про надання утримання одному з подружжя.

Якщо суб'єкти сімейних відносин досягли згоди і вони мають можливість матеріально надавати підтримку особі, яка цього потребує, то ці суб'єкти можуть укласти договір про сплату аліментів. Договір про сплату аліментів із добровільним наданням матеріального утримання об'єднує те, що особа, яка

зобов'язана сплачувати аліменти, визнає свій обов'язок (або встановлює) надавати необхідні кошти або інше майно з метою утримання будь-якого члена сім'ї, укладаючи про це договір у встановленій формі.

Платник аліментів, відповідно, не виконує наявний у нього обов'язок із утримання в добровільному порядку, а погоджується на взаємовигідних умовах виконувати його примусовим чином.

Запровадження інституту укладання договору між усіма суб'єктами аліментних зобов'язань покликаний допомогти уникнути надмірних звернень до суду з позовами предметом яких є стягнення аліментів. Надаючи право суб'єктам сімейних відносин самостійно вирішувати питання утримання певного члена сім'ї через інститут укладання договору, держава тим самим обмежує втручання судових органів у вирішення безспірних справ, що пов'язані зі сплатою аліментів.

Таким чином, у добровільному порядку аліментні зобов'язання виникають на підставі закону тільки між подружжям, іншими членами сім'ї та родичами, які його потребують, а в разі порушення юридичного обов'язку з надання утримання членам сім'ї вони забезпечуються примусовим стягненням, а також на підставі договору між цими суб'єктами.

Чинний СК України виходить із того, що чоловік та дружина в першу чергу мають право укласти договір про сплату аліментів, а норми закону, що регулюють сплату аліментів у примусовому порядку, застосовуються тільки за відсутності домовленості між сторонами. На практиці зустрічаються різні назви цього договору, наприклад, аліментний договір подружжя або договір про сплату аліментів одному із подружжя, тощо.

Зобов'язання одного з подружжя надавати утримання за договором виникає на підставі чітко визначених юридичних фактів: наявності зареєстрованого шлюбу; непрацездатності одного з подружжя; потреби в матеріальній допомозі; можливості другого з подружжя надавати утримання та наявності самого договору подружжя про надання утримання. Остання

свідчить про те, що права та обов'язки сторін становлять зміст зобов'язання і виникають із самого договору.

Цілком логічним є визначення договору подружжя про надання утримання як сімейно-правового договору, за яким одна сторона зобов'язується надавати утримання іншій стороні у розмірі, спосіб і строки, встановлені у такому договорі. Законодавство виділяє два види договорів подружжя, які пов'язані з їх взаємним утриманням: договір подружжя про надання утримання (ст. 78 СК України) та договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на нерухоме майно або отримання одноразової грошової виплати (ст. 89 СК України).

Суб'єктний склад (сторони) договору про надання утримання одному з подружжя. Право на укладення договору про надання утримання одному з подружжя прямо передбачене тільки для подружжя. Але немає підстав заборонити колишньому подружжю укласти договір про надання утримання у випадку, коли згідно із законом підстави для надання утримання відсутні.

Ознаки договору про надання утримання одному з подружжя. Предметом договору про надання утримання одному з подружжя є майнові відносини із приводу надання матеріального утримання одним із подружжя іншому. Предмет визначає його зміст, який складають умови про розмір, порядок, підстави і способи виплати аліментів платником їх отримувачеві.

Договір про надання утримання одному з подружжя, як правило, визнається безвідплатним (відсутній характер взаємності — отримувач аліментів не має зустрічного еквівалентного обов'язку щодо обов'язку платника аліментів сплачувати утримання), одностороннім (одна сторона несе обов'язок виплачувати аліменти, а друга має право вимоги сплати аліментів) і консенсуальним (договір вважається укладеним із моменту досягнення згоди в установленій законом формі).

За договором про надання утримання подружжя сторони можуть самостійно визначити умови, форму, розмір, строки і порядок здійснення утримання. Відповідно до ст. 78 СК України такий договір укладається у

письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Він має для сторін обов'язковий характер, його виконання забезпечується особливими юридичними засобами, а саме: у разі невиконання платником аліментів свого обов'язку аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Зміст (умови) договору про надання утримання одному з подружжя.

Згідно із ч. 2 ст. 75 СК України умовами утримання подружжя є непрацевдатність одного з них і потреба у матеріальній підтримці, а також можливість іншого з подружжя таку матеріальну підтримку надавати. Отже, цей договір може бути укладено як за наявності передбачених у законі умов: у випадку непрацевдатності чоловіка/дружини (ч. 2 ст. 75 СК України), в тому числі й після припинення шлюбу (ст. 76 СК України), у період вагітності дружини та до досягнення новонародженою дитиною 3-річного віку (ст. 84 СК України), перебування на утриманні чоловіка-батька дитини до досягнення нею 3-річного віку (ст. 86 СК України), перебування на утриманні чоловіка/дружини дитини-інваліда (ст. 88 СК України), так і в інших випадках, непередбачених у чинному сімейному законодавстві. Як впливає із ч. 1 ст. 78 СК України, сторони можуть відійти від положень сімейного законодавства і на власний розсуд визначити свої права та обов'язки, наприклад, не пов'язувати виникнення права на аліменти з непрацевдатністю одного з подружжя і потребою в матеріальній допомозі.

При цьому важливо, щоб визначені законом умови виникнення або здійснення права на утримання не погіршувалися договором.

Отже, до умов виплати утримання можна віднести обставини, з якими сторони пов'язують виникнення права на аліменти. При цьому такі обставини можуть стосуватися як утримання (досягнення певного віку, тимчасова відсутність роботи тощо), так і наявності у платника можливості сплачувати встановлений розмір утримання (постійного місця роботи або доходу від визначеного роду занять: зайняття підприємництвом, ведення фермерського господарства тощо). Водночас договори про надання утримання не можуть містити положень, спрямованих на обмеження права непрацевдатного

подружжя, що потребує матеріальної допомоги, на отримання аліментів. Відповідні умови договору повинні бути визнані недійсними як такі, що суперечать положенням чинного сімейного законодавства.

Форма і розмір утримання. Згідно із ч. 2 ст. 72 СК України у примусовому порядку, коли ухвалюється судове рішення, аліменти присуджуються, як правило, у грошовій формі. Тоді як у добровільному порядку подружжя можуть передбачити в договорі три варіанти надання утримання: 1) у грошовій формі; 2) у натуральній формі; 3) у грошовій та натуральній формі одночасно.

Строки і порядок здійснення утримання. Як правило, згідно з вимогами чинного сімейного законодавства аліменти виплачуються щомісячно. Проте в договорі сторони можуть визначити альтернативні варіанти сплати грошового утримання: щотижнево, щоквартально, щорічно тощо.

Відповідальність за договором про надання утримання одному з подружжя. Сторони можуть визначити в договорі про надання утримання одному з подружжя правові наслідки його порушення, зокрема, передбачити: зміну умов аліментного зобов'язання; односторонню відмову від договору за певних умов (наприклад, у випадку нецільового використання аліментів отримувачем або несплати платником протягом певного строку, визначеного розміру аліментів тощо); сплату неустойки; передання певного майна в натурі (майнова неустойка), відшкодування збитків, моральної шкоди, розірвання аліментного договору та ін. Крім того, певні правові наслідки передбачені законом. У випадку, коли аліменти визначені у грошовій формі, застосуванню підлягатимуть норми ст. 625 ЦК України, відповідно до якої боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням установленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. Підстави припинення аліментних зобов'язань подружжя передбачені статтями 82, 83, 85, 87, 89 СК України. Якщо ж аліментне зобов'язання виникло на підставі договору між платником та отримувачем

аліментів, воно припиняється також на загальних підставах, передбачених ЦК України для припинення зобов'язання, зокрема, із закінченням строку дії договору, смертю однієї зі сторін договору (ст. 608 ЦК України), прощенням боргу (ст. 605 ЦК України). Аліментні зобов'язання подружжя не можуть бути припинені з таких підстав, як зарахування зустрічних вимог, новація, поєднання боржника і кредитора в одній особі. Так, у ч. 3 ст. 604 ЦК України прямо зазначено про те, що новація не допускається щодо зобов'язань про сплату аліментів. Аналогічне положення містить ст. 602 ЦК України, відповідно до якої зарахування зустрічних вимог не допускається, серед інших, зокрема, про стягнення аліментів.

ТЕМА 7. ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ФОРМА ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

Шлюбний договір – це письмова угода між чоловіком і дружиною або нареченими, що регулює їхні майнові відносини, права та обов'язки.

Принцип рівності прав чоловіка і жінки встановлюється ст. 63 СК України, відповідно до якої дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. В останньому рядку цієї норми йдеться саме про шлюбний договір – домовленість між подружжям. У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором (ст. 70 СК України).

В українському законодавстві шлюбному договору присвячена глава 10 СК України, де чітко визначені сторони шлюбного договору, порядок його укладення, умови та порядок розірвання.

Законодавство чітко визначає, що укласти шлюбний договір може тільки подружжя, яке перебуває у законно зареєстрованому шлюбі, або ж майбутнє

подружжя, яке на момент підписання шлюбного договору подало заяву про реєстрацію шлюбу, про що видається відповідна довідка.

При цьому, можливість укладення шлюбного договору не залежить від тривалості шлюбу, укласти шлюбний договір можливо на будь-якому етапі подружнього життя, навіть безпосередньо перед розірванням шлюбу.

Необхідно звернути увагу на вимогу щодо особистого укладення шлюбного договору подружжям або нареченими. Верховним Судом у постанові від 25 вересня 2019 року по справі № 757/10715/17 зроблено висновок, що сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям є такими, що тісно по'язані із особою, а тому шлюбний договір не може укладатись за дорученням, оскільки представнику заборонено вчиняти правочин, який може бути вчинений лише тією особою, яку він представляє.

Форма шлюбного договору. Шлюбний договір укладається у письмовій формі та в обов'язковому порядку посвідчується нотаріально. Відповідна вимога до форми шлюбного договору закріплена у ст. 94 СК України. Шлюбний договір набирає чинності у день його нотаріального посвідчення, у разі його укладення подружжям, яке вже перебуває у зареєстрованому шлюбі.

При укладенні шлюбного договору перед вступом в офіційний шлюб (коли вже подана заява до відділу ДРАЦС), договір набирає чинності не з моменту його нотаріального посвідчення, а в день реєстрації шлюбу. Важливо, що на укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова та нотаріально засвідчена згода її батьків (або піклувальників).

Особливості предмету шлюбного договору. Відповідно до вимог сімейного законодавства України, шлюбним договором регулюються:

- майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки;
- майнові права та обов'язки подружжя як батьків.

Законодавство України окреслює досить широке коло майнових відносин, які можуть бути врегульовані шлюбним договором. Так, шлюбний договір може визначати правовий режим майна подружжя, передбачати порядок користування житлом (під час шлюбу та після його розірвання), регулювати право подружжя на утримання, встановлювати порядок поділу майна подружжя на випадок розірвання шлюбу тощо.

Немайнові відносини подружжя, їхні особисті права та обов'язки шлюбним договором не регулюються. Так само, подружжя не може за допомогою шлюбного договору врегулювати свої немайнові права й обов'язки стосовно дітей.

Застереження щодо змісту шлюбного договору. Законодавство України встановлює декілька застережень до змісту шлюбного договору. Вони умовно поділяються на загальні та спеціальні застереження.

Оскільки шлюбний договір є видом цивільного договору, то на нього розповсюджуються положення Цивільного кодексу України, зокрема, ст. 3, що встановлює загальні засади цивільного законодавства, ст. 13, якою визначені межі здійснення цивільних прав, ст. 203, яка встановлює загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Таким чином, умови шлюбного договору не повинні порушувати моральні засади суспільства, публічний порядок, основні принципи цивільного права та засади цивільного законодавства.

Частина четверта статті 93 СК України встановлює спеціальні застереження щодо змісту шлюбного договору. Відповідно до положень вказаної норми шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені СК України, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище.

Ще одним спеціальним застереженням щодо змісту шлюбного договору є встановлена у ч. 5 ст. 93 СК України заборона на передачу у власність одному з подружжя нерухомого та іншого майна, право на яке підлягає державній реєстрації.

Окрім зазначених законодавчих вимог щодо змісту шлюбного договору, він не може обмежувати засади добровільності шлюбного союзу, рівноправності подружжя, турботи про добробут і розвиток дітей тощо. Хоча це прямо не визначено в законі, однак прямо прослідковується в актуальній судовій практиці. Як зазначив Верховний Суд у постанові від 25 листопада 2020 року по справі № 201/4255/16-ц подружжя не вправі у договорах між собою визначати такі умови, реалізація яких призводитиме до істотного дисбалансу між правами та обов'язками кожного із подружжя.

Таким чином, принцип свободи договору в регулюванні майнових відносин між подружжям застосовується з певними обмеженнями, які слід враховувати при укладенні шлюбного договору.

Законодавство України не містить визначення поняття «надзвичайно невідне матеріальне становище», тому за тлумаченням даної правової категорії варто звертатися до актуальної судової практики.

Верховний Суд України у постанові від 28 січня 2015 року по справі № 6-230цс14 зазначив, що категорія «надзвичайно невідне матеріальне становище» має оціночний характер і підлягає доведенню у порядку, передбаченому процесуальним законодавством. Вказаний висновок застосовується судами і на сьогодні.

Якщо умови шлюбного договору ставлять одну з його сторін у надзвичайно невідне матеріальне становище, це є підставою для визнання шлюбного договору недійсним у судовому порядку. Оскільки категорія «надзвичайно невідне матеріальне становище» є оціночною, підтвердити або спростувати, що умови шлюбного договору ставлять одну із сторін у таке становище, можливо лише шляхом порівняння вартості майна, що за умовами оспорюваного договору переходить у власність кожної із сторін у разі розірвання шлюбу.

Актуальною судовою практикою підтверджується, що умови шлюбного договору, за якими все набуто у шлюбі майно (або абсолютна більшість майна) є особистою приватною власністю одного з подружжя є такими, що ставлять

іншого з подружжя у надзвичайно невідповідне матеріальне становище – до відповідного висновку прийшов ВС у постанові від 26 лютого 2020 року по справі № 755/19197/18.

У вказаній справі умовами спірного шлюбного договору усе нерухоме та рухоме майно (квартира, житловий будинок, дві земельні ділянки, кухонне обладнання, меблі, інші речі, транспортні засоби, майнові права, які придбані подружжям після укладання шлюбного договору та ін.) належить відповідачеві. Суди всіх трьох інстанцій дійшли висновку, що такі умови ставлять позивача у надзвичайно невідповідне становище порівняно з відповідачем та положеннями закону.

СК України передбачає можливість змінити умови шлюбного договору, відмовитись або розірвати шлюбний договір.

Так, оодностороння зміна умов або відмова від договору не допускається, шлюбний договір може бути змінено за згодою сторін (така угода посвідчується нотаріально). Подружжя має право відмовитися від шлюбного договору (за вибором подружжя, права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються з моменту його укладення або в день подання нотаріусу заяви про відмову від нього). На вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення. На вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання

ТЕМА 8. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ.

Наявність прав та обов'язків кожного із членів сім'ї щодо інших вважається однією із найсуттєвіших її ознак.

Норми сімейного законодавства визначають основні права та обов'язки не тільки кожного із подружжя і суб'єктів сімейних відносин найближчого

ступеня спорідненості, зокрема батьків і дітей, а й інших членів сім'ї та родичів. До них законодавством віднесені баба, дід, прабаба, прадід, брати, сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, брати, сестри та інші родичі. Вони мають законодавчо визначену можливість набуття та здійснення як особистих немайнових, так і майнових прав, маючи також і відповідні обов'язки.

Перелік особистих немайнових прав та обов'язків інших членів сім'ї та родичів містить гл. 21 СК України. Це, зокрема:

- право баби, діда, прабаби, прадіда на виховання онуків, правнуків (ст. 257 СК України);
- права братів та сестер на спілкування (ст. 259 СК України);
- право мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки (ст. 260 СК України);
- обов'язок особи піклуватися про бабу, діда, прабабу, прадіда, а також про того, з ким вона проживала однією сім'єю (ст. 264 СК України);
- права родичів на захист дітей (статті 258, 262 СК України) та деякі інші права.

Одним з основних завдань, які виконуються більшістю сімей, завжди було і є виховання дітей. Споконвіку не тільки батьки здійснювали свої права й обов'язки щодо виховання своїх дітей, а й баба, дід, прабаба, прадід (а також інші родичі) брали активну участь у виховному процесі, забезпечуючи розвиток особистості своїх онуків і правнуків.

Окрім прикладу власної позитивної поведінки з боку старших членів сім'ї значну роль у вихованні не тільки дітей, а й онуків і правнуків відіграє спілкування. Саме тому положення сімейного законодавства, закріпивши права баби, діда, прабаби, прадіда на участь у вихованні своїх онуків та правнуків, окремо визначають їх обопільне право на спілкування.

Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати здійсненню бабою, дідом, прабабою, прадідом належних їм прав щодо виховання своїх онуків, правнуків (ч. 2 ст. 257 СК України). Іншими особами, з якими проживає дитина, можуть бути, наприклад, усиновлювачі,

патронатні вихователі (гл. 20 СК України), опікуни або піклувальники залежно від віку дитини та інші особи (як правило, родичі). Якщо функції опікуна або піклувальника щодо дитини відповідно до положень ст. 245 СК України виконує адміністрація відповідного дитячого закладу або закладу охорони здоров'я, обов'язок не перешкоджати спілкуванню родичів покладається на посадових осіб, які її представляють (директора, головного лікаря тощо).

Важливе значення в процесі формування усталених родинних зв'язків, сімейних устоїв і забезпечення природних прав людини має законодавче закріплення права особи на участь у вихованні своїх неповнолітніх братів і сестер, а також право останніх на спілкування.

Частина 1 статті 259 СК України визначає, що рідні (повнорідні, неповнорідні) брати і сестри мають права та обов'язки, встановлені законом для братів і сестер. Брати і сестри, зокрема ті, які проживають окремо, мають право на спілкування. Це право мають як повнолітні, так і неповнолітні брати і сестри. Повнолітні брати і сестри реалізують його самостійно. Реалізація цього права неповнолітніми братами і сестрами, які проживають окремо, забезпечується обов'язком їхніх матері, батька, баби, діда, інших осіб, з якими вони проживають, сприяти їхньому спілкуванню.

Частина 4 статті 259 СК України визначає право повнолітніх осіб брати участь у вихованні своїх неповнолітніх братів і сестер, незалежно від місця їх проживання. Батьки, баба, дід, інші родичі або особи, з якими проживають неповнолітні брати і сестри повнолітньої особи, зобов'язані не чинити перешкод на шляху здійснення цього права.

Форми та методи, які застосовуються повнолітніми особами під час здійснення права на участь у вихованні своїх неповнолітніх братів і сестер, також не повинні суперечити закону та моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 151 СК України).

Положення СК України визначають право інших родичів брати участь у вихованні дітей. Стаття 260 СК України закріплює право мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки. Це право вони можуть

здійснювати за умови спільного проживання однією сім'єю з малолітніми або неповнолітніми пасинком та падчеркою.

У випадках, якщо у дитини є рідний батько (матір), який (яка) проживає в іншій сім'ї і не позбавлений (позбавлена) батьківських прав, за ним (нею) законодавством визнається переважне перед іншими особами право на особисте виховання своїх дітей (ст. 151 СК України). Відповідно мачуха, вітчим зобов'язані не перешкоджати здійсненню рідними батьком або матір'ю права на особисте виховання своїх дітей, спілкування з ними, а також обирати форми та методи виховання, які не суперечать закону та моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 151 СК України).

Ці цілком доцільні законодавчі обмеження поширюються і на форми та методи виховання, які застосовують мачуха та вітчим до своїх пасинків та падчерок. Право дитини на належне батьківське виховання (ст. 152 СК України), а також участь у цьому процесі мачухи, вітчима та інших родичів, забезпечуються заходами державного контролю, які встановлені законом.

Сімейне законодавство України покладає обов'язки, пов'язані з утриманням конкретних осіб, не тільки на батьків, повнолітніх дітей, дружину, чоловіка (у тому числі колишніх), а й на інших членів сім'ї та родичів, до яких належать баба і дід, прабаба та прадід, внуки і правнуки, брати та сестри, мачуха й вітчим, пасинки і падчерки, фактичні вихователі та вихованці.

Обов'язку по утриманню інших членів сім'ї та родичів у СК України присвячена гл. 22. Відповідно до чинного законодавства передбачено наступні обов'язки :

1. Обов'язок баби, діда утримувати внуків. Баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу.

2. Обов'язок внуків, правнуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда. Повнолітні внуки, правнуки зобов'язані утримувати непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них

немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні внуки, правнуки можуть надавати матеріальну допомогу.

3. **Обов'язок по утриманню братів та сестер.** Повнолітні брати, сестри зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх братів та сестер, які потребують матеріальної допомоги і якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу. Повнолітні брати і сестри зобов'язані утримувати непрацездатних повнолітніх братів і сестер, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають чоловіка, дружини, батьків або повнолітніх дочки, сина, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу.

4. **Обов'язок мачухи, вітчима** утримувати падчерку, пасинка. Мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу. Суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка або обмежити його певним строком, зокрема у разі:

- 1) нетривалого проживання з їхнім матір'ю, батьком;
- 2) негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини.

5. **Обов'язок інших осіб** утримувати дитину. Особи, у сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу.

6. **Обов'язок падчерки, пасинка** утримувати мачуху, вітчима. Повнолітні падчерка, пасинок зобов'язані утримувати непрацездатних мачуху, вітчима, якщо вони потребують матеріальної допомоги і якщо вони надавали падчерці,

пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років, за умови, що падчерка, пасинок можуть надавати матеріальну допомогу. Обов'язок падчерки, пасинка по утриманню мачухи, вітчима виникає, якщо у мачухи, вітчима немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або якщо ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

7. Обов'язок особи утримувати тих, з ким вона проживала однією сім'єю до досягнення повноліття. Якщо особа до досягнення повноліття проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю, вона зобов'язана утримувати непрацездатних родичів та інших осіб, з якими проживала не менш як п'ять років, за умови, що ця особа може надавати матеріальну допомогу. Цей обов'язок виникає, якщо у того, хто потребує матеріальної допомоги, немає дружини, чоловіка, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

Розмір аліментів, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів на дітей і непрацездатних повнолітніх осіб, які потребують матеріальної допомоги, визначається у частці від заробітку (доходу) або у твердій грошовій сумі. При визначенні розміру аліментів суд бере до уваги матеріальний та сімейний стан платника та одержувача аліментів. Якщо позов пред'явлений не до всіх зобов'язаних осіб, а лише до деяких з них, розмір аліментів визначається з урахуванням обов'язку всіх зобов'язаних осіб надавати утримання. При цьому сукупний розмір аліментів, що підлягає стягненню на одну дитину, має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини і не може бути менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Мінімальний рекомендований сукупний розмір аліментів, що підлягає стягненню з інших членів сім'ї та родичів на одну дитину, становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів. Суд може визначити строк, протягом якого будуть стягуватися аліменти.

Водночас, для визначення заборгованості за аліментами, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів, а також повне або часткове звільнення їх від сплати заборгованості законодавець відсилає до положень СК України, що регулюють відповідні питання щодо аліментів з батьків на утримання дитини (ст. 194-197 СК України).

Зміна розміру аліментів та звільнення від їх сплати передбачена у випадках:

1. якщо матеріальний або сімейний стан особи, яка сплачує аліменти, чи особи, яка їх одержує, змінився, суд може за позовом будь-кого з них змінити встановлений розмір аліментів або звільнити від їх сплати;

2. за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Що ж до судової практики, то з аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень вбачається, що справ щодо стягнення утримання (аліментів) з інших членів сім'ї та родичів неймовірно мало у порівнянні з так би мовити «класичними» аліментними справами щодо стягнення аліментів з батьків на утримання їх дітей.

Більшість з існуючих справ щодо стягнення утримання (аліментів) з інших членів сім'ї та родичів стосуються стягненню аліментів з онуків на утримання своїх баби/діда і ці справи найчастіше були остаточно вирішені вже у суді першої інстанції та не підлягали апеляційному перегляду та/чи касаційному оскарженню.

Проте, на відміну від справ про стягнення аліментів з батьків на утримання їх дітей, предмет доказування у справах щодо стягнення утримання (аліментів) з інших членів сім'ї та родичів значно ширший, а тому нерідко суди відмовляють у задоволенні таких вимог через недоведеність позивачем тих фактів і обставин, на які він/вона посилається як на підставу своїх вимог.

Водночас, варто зазначити, що механізм стягнення аліментів з інших членів сім'ї та родичів все ж діє, якщо позивач належним чином обґрунтує та надасть докази на підтвердження своїх вимог. Так, наприклад, у справі № 204/5755/18 суд стягнув з онука аліменти на утримання його бабусі:

«Встановлено, що відповідач є онуком позивача, є працездатною особою, та має можливість надавати допомогу. Враховуючи, що позивач є особою похилого віку, потребує постійної матеріальної допомоги, а також враховуючи стан здоров'я та матеріальне становище відповідача, що останній є студентом Державного вищого навчального закладу, його сімейний стан – наявність на його утриманні дитини-інваліда, на утримання якої за рішенням суду з відповідача стягуються аліменти, суд вважає за можливе стягнути з відповідача на користь позивача, аліменти на її утримання у розмірі 250 грн щомісячно, і довічно. Крім того, судом встановлено, що позивач має онуку, яка також, за твердженням позивача, не надає їй матеріальну допомогу, тому суд зазначає, що позивач має право звернутися з таким позовом і до інших онуків в порядку ст. 266 СК України».

Отже, на підставі аналізу норм чинного законодавства України та судової практики, можна зробити висновок, що інститут аліментних зобов'язань інших членів сім'ї та родичів існує та врегульований, однак, своє практичне застосування відповідні норми СК України знаходять вкрай рідко.

ТЕМА 9. ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ. УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ.

В Україні існують такі форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: опіка/піклування; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу; усиновлення.

Для надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем походження дитини протягом двох місяців повинна зібрати необхідні документи (свідоцтво про народження дитини та документи, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування).

Рішення про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у

місті ради за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей.

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування.

Статус дитини-сироти надається дітям, у яких померли або загинули батьки, що підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них.

Статус дитини, позбавленої батьківського піклування, надається дітям, батьки якої:

- позбавлені батьківських прав, визнані безвісно відсутніми або неієздатними (на підставі рішення суду);

- оголошені померлими (на підставі свідоцтва про смерть батьків, виданого органами державної реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду);

- відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджується вироком суду;

- перебувають під вартою на час слідства, що підтверджується постановою суду;

- знаходяться в розшуку органами внутрішніх справ, пов'язаному з ухиленням від сплати аліментів, що підтверджується ухвалою суду або довідкою органів внутрішніх справ про розшук батьків і відсутність відомостей про місце їхнього знаходження;

- мають тривалу хворобу, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, що підтверджується висновком медико-соціальної експертної комісії.

Усиновлення. Відповідно до українського законодавства усиновлення – це прийняття всиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду. Винятком є всиновлення дитини, що є

громадянином України, але проживає за її межами, оскільки в такому випадку усиновлення здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України.

Всиновленню підлягають тільки ті діти, яким офіційно надано статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Усиновити можна дитину у віці від 2 місяців до 18 років. Крім виняткових випадків, коли за рішенням суду усиновити можна й повнолітню особу, яка є сиротою або позбавлена батьківського піклування до досягнення 18 років.

Українським законодавством визначено коло осіб, які можуть бути всиновлювачами. Це:

- дієздатна особа, старша за 21 рік, за винятком, коли всиновлювач є родичом дитини;

- особа має бути старша за дитину не менш як на 15 років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж 18 років;

- подружжя;

- особи, які проживають однією сім'єю;

- якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, всиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка.

Переважне право при усиновленні мають:

- громадянам України, в сім'ї яких виховується дитина;

- громадянам України, які є родичами дитини;

- чоловік матері або дружина батька дитини;

- особа, яка хоче всиновити одразу кількох дітей, які є братами або сестрами.

Не може бути всиновлювачем:

- обмежені у дієздатності або визнані недієздатними;

- позбавлені батьківських прав, крім випадків, коли ці права були поновлені;

- були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним з їхньої вини;

- перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;

- зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;

- не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);

- страждають на хвороби, які входять до переліку затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України;

- є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;

- мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів.

Щоб стати кандидатом в усиновлювачі, особи, які бажають усиновити українську дитину, звертаються з письмовою заявою про взяття їх на облік в кандидати в усиновлювачі до служби (управління) у справах дітей. У разі, коли одне з подружжя не може особисто з'явитись до служби у справах дітей для написання заяви, його заяву, засвідчену нотаріально, може подати дружина або чоловік.

До заяви додаються такі документи:

- копія паспорта або іншого документа, що посвідчує особу;

- копія свідоцтва про шлюб;

- довідка про заробітну плату за останні 6 місяців або копія декларації про доходи за попередній календарний рік, засвідчена органами податкової служби;

- висновок про стан здоров'я кожного заявника;

- засвідчена нотаріально письмова згода другого з подружжя на усиновлення дитини (у разі усиновлення дитини одним з подружжя);

- довідка про наявність чи відсутність судимості для кожного заявника, видана органами внутрішніх справ за місцем проживання;

- копія документа, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням кандидата;

- довідка про проходження курсу підготовки з питань усиновлення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, з рекомендаціями щодо кількості, віку та стану здоров'я дітей, яких може усиновити заявник, за формою, затвердженою Міністерством соціальної політики України. У разі, коли громадяни України, які бажають усиновити дитину, є її родичами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками чи батьками-вихователями, така довідка не подається.

У разі усиновлення дитини одним з подружжя висновок про стан здоров'я та довідка про наявність чи відсутність судимості подаються кожним з подружжя.

Після подання документів служба у справах дітей протягом 10 днів:

- перевіряє документи на відповідність вимогам законодавства;

- проводить бесіду з заявниками, роз'яснює їм права та обов'язки кандидатів у всиновлювачі, усиновлювачів, правові наслідки усиновлення, порядок здійснення контролю за умовами проживання усиновлених дітей;

- відвідує заявників за місцем їх проживання та складає акт обстеження житлово-побутових умов;

- розглядає можливість заявників бути всиновлювачами та готує відповідний висновок;

- у разі позитивного рішення ставить заявників на облік кандидатів у всиновлювачі та видає їм висновок про можливість бути всиновлювачами.

Після знайомства та встановлення контакту з дитиною кандидати в всиновлювачі звертаються до служби у справах дітей із заявою про бажання усиновити дитину. Служба готує висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Після отримання висновку заявники звертаються до місцевого суду за місцем проживання (перебування) дитини із позовною заявою про усиновлення із доданими до неї документами: копії паспорту; копії свідоцтва про одруження; копії свідоцтва про народження дитини; характеристика на заявника з місця роботи; довідка про доходи; характеристика на дитину з навчального закладу; висновок служби у справах дітей про можливість бути всиновлювачем; довідка про відсутність судимостей; довідка про стан здоров'я; довідка про реєстрацію за місцем проживання; платіжна інструкція про сплату судового збору.

Після позитивного рішення суду та набрання ним законної сили, дитина вважається усиновленою, а всиновлювач зобов'язаний особисто забрати дитину з місця її проживання після пред'явлення копії рішення суду про усиновлення в присутності представника служби у справах дітей.

Процедура усиновлення українських дітей іноземними громадянами здійснюється на загальних підставах, зазначених вище, однак має певні відмінності та нюанси.

Дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на обліку у відповідному органі виконавчої влади і досягла п'яти років.

Усиновлення може бути здійснено до закінчення вище зазначеного однорічного строку, а також до досягнення дитиною п'яти років, якщо:

- усиновлювач є родичем дитини;
- дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;
- здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один з них досяг п'яти років і перебуває на обліку у відповідному органі виконавчої влади не менш як один рік;
- іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини.

Переважне право на усиновлення дитини – громадянина України мають іноземці, які є:

- родичами дитини;
- громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги (до таких країн належать, зокрема, Польща, Литва, Латвія, Румунія, Молдова, Грузія).

На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода відповідного органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей. Цей орган виконавчої влади направляє запит до Міністерства внутрішніх справ України щодо перевірки іноземців, що усиновлюють дитину, на наявність або відсутність інформації компрометуючого характеру в правоохоронних органах інших держав та Генеральному секретаріаті Інтерполу і тільки після позитивного висновку іноземцю надається право на усиновлення.

За усиновленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцяти років.

Визнання усиновлення недійсним. Усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною.

Усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення).

Усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо було проведене на підставі підроблених документів. Якщо одним із подружжя усиновлена дитина другого з подружжя, усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати шлюбні відносини.

Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення. У разі визнання усиновлення недійсним припиняються права та обов'язки, які

виникли раніше і встановлені законом для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини.

У разі визнання усиновлення недійсним відновлюються права та обов'язки між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням. У разі визнання усиновлення недійсним дитина, яка не досягла чотирнадцяти років, за бажанням батьків або інших родичів передається їм. У разі визнання усиновлення недійсним щодо дитини, яка досягла чотирнадцяти років, місце її подальшого проживання визначається за її згодою.

Якщо передання дитини батькам або іншим родичам неможливе, вона передається на опікування органу опіки та піклування. Із визнанням усиновлення недійсним відновлюються прізвище, ім'я та по-батькові дитини, які вона мала до усиновлення. За бажанням дитини вона має право надалі іменуватися прізвищем, ім'ям та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням.

Скасування усиновлення. Усиновлення може бути скасоване за рішенням суду, якщо:

- 1) воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання;
- 2) дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення;
- 3) між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття. Усиновлення може бути скасоване після досягнення дитиною повноліття, якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї. Усиновлення повнолітньої особи може бути скасоване судом за взаємною згодою усиновлювача і усиновленого або на вимогу одного з них,

якщо сімейні відносини між ними не склалися. Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду.

У разі скасування усиновлення:

1) припиняються на майбутнє права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами;

2) відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням;

3) дитина передається за бажанням батьків або інших родичів їм, а якщо це неможливо – вона передається на опікування органів опіки та піклування;

4) якщо дитина не передається батькам, за нею зберігається право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала після усиновлення;

5) дитина має право на збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням. За бажанням дитини їй присвоюється прізвище, ім'я, по-батькові, які вона мала до усиновлення;

6) якщо дитина не передається батькам, суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, за умови, що останній може надавати матеріальну допомогу.

Право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Після набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним або скасування усиновлення суд у місячний строк зобов'язаний надіслати копію рішення до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. Орган державної реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду про скасування усиновлення або визнання його недійсним вносить відповідні зміни до актового запису про народження дитини.

ТЕМА 10. ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ДІТЬМИ.

Призначення опіки й опікуна, піклування та піклувальника одним із засобів охорони прав та інтересів дітей, які є сиротами або з інших причин були позбавлені батьківського піклування.

Вибір саме такої форми влаштування життя дитини залежить від різних обставин. На такий вибір впливають наявність родичів дитини (дід, баба, брат, сестра), відсутність особи, яка виявила б бажання усиновити дитину, чи відмова дитини, батьки якої загинули, від її усиовлення.

Опіка (піклування) як правовий інститут була започаткована дуже давно. За Руською Правдою, у разі, «коли вдома будуть діти малі, які самі про себе не зможуть «печалуватися», а мати вийде заміж, то віддати їх тому, хто буде їм ближчий, з добуток і з домом, поки до літ не дійдуть. А товар дати перед людьми, а що зародить товаром тим або прибуде, то для нього, а сам товар їм повернути, а прикуп йому самому, бо він їх кормив і опікувався ними, а буде приплідок від челяді або худоби, то все має віддати, що відібрав, а що створив, то все має дітям заплатити».

З цього можна зробити висновок, що за Руською Правдою опіка призначалася в інтересах дитини; після смерті чоловіка опікуном ставала матір, і лише тоді, коли вона одружувалася вдруге, опікуном ставала інша особа. Опікуном здебільшого були родичі батька дитини.

У главі (Про опіку) Зібрання малоросійських прав 1807 р. записано, що неповнолітні діти чоловічої статі до 18 років, а жіночої – до 13 років після смерті своїх батьків мають бути під опікою, щоби батьківське майно рухоме і нерухоме не було приведене в упадок. Опікунами мають бути не іноземці, а тутешні уродженці, люди добрі, благочестиві, не марнотратці.

На сьогодні питання, пов'язані з встановленням і здійсненням опіки та піклування над дітьми, які залишилися без батьківського піклування, регулюються гл. 19 СК України «Опіка та піклування над дітьми».

У сімейному праві опіка та піклування розглядаються як передача дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншим особам з метою виховання та захисту їх майнових і особистих прав.

Діти-сироти – це діти, в яких померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми чи недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місце перебування, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки; підкинуті діти та діти, батьки яких невідомі; діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти.

Натомість опіка і піклування можуть встановлюватися і за життя батьків неповнолітніх дітей у випадках:

- коли батьки судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини, оскільки перебування з батьками небезпечне для її життя;

- батьки визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі тощо);

- понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні;

- не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи чи підкинули дитину, і це підтверджено відповідними актами органів внутрішніх справ;

- відмовилися від дитини у встановленому законом порядку;

- перебувають під слідством; виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у тривалому відрядженні.

Тимчасом встановлення опіки та піклування стосовно дитини-сироти і дитини, яка позбавлена батьківського піклування, не є обов'язковим. У

випадках, передбачених законом, інші особи, насамперед близькі родичі, пов'язані з утриманням і вихованням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вирішуються не тільки на підставі норм СК України і ЦК України.

Опіка та піклування різняться за своїм змістом. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітньою особою) і має часткову цивільну дієздатність, тобто має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду.

Виходячи з цього, опікун замінює її у здійсненні всіх інших прав і обов'язків, будучи її законним представником. Натомість він не має права без дозволу органу опіки та піклування відмовитися від майнових прав підопічного; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації.

Піклування встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітньою особою), яка має неповну цивільну дієздатність, тобто має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи, самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Така дитина особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону, і самостійно на загальних підставах відповідає за заподіяну нею шкоду. Виходячи з цього, піклувальник дає згоду на вчинення інших правочинів неповнолітньою дитиною, за винятком випадків, передбачених законом.

Скажімо, відповідно до ст. 70 ЦК України, піклувальник не може давати згоду на укладення договорів між підопічним і своєю дружиною (своїм чоловіком) або своїми близькими родичами, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування на підставі договору позички, а також може давати згоду на укладення певних договорів тільки з дозволу органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 71 ЦК України). Піклувальник захищає дитину від зловживань з боку інших осіб. Орган опіки та піклування контролює діяльність опікунів (піклувальників) стосовно умов утримання, виховання, навчання дитини, здійснюючи такий контроль різними способами, зокрема, перевіркою умов життя дитини, її виховання і навчання, перевіркою звітів опікунів (піклувальників) щодо діяльності за певний термін, співбесідами зі сусідами опікунів (піклувальників), вчителями і таке інше.

Законодавством передбачено лише два випадки встановлення опіки та піклування над дитиною судом.

Суд встановлює опіку над малолітньою особою, якщо при розгляді справи буде встановлено, що вона позбавлена батьківського піклування, і призначає опікуна за поданням органу опіки та піклування. Суд встановлює піклування над неповнолітньою особою, якщо при розгляді справи буде встановлено, що вона позбавлена батьківського піклування, і призначає піклувальника за поданням органу опіки та піклування.

Опіка або піклування встановлюються за місцем проживання дитини, яка потребує опіки чи піклування, або за місцем проживання опікуна чи піклувальника. Опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Опікун чи піклувальник призначається лише за його письмовою згодою і зазвичай із числа родичів чи близьких підопічному осіб. При цьому за умови досягнення дитиною відповідного віку беруться до уваги її побажання.

Переважне право серед кількох осіб, які хочуть стати опікунами чи піклувальниками над тією самою дитиною, надається:

- родичам дитини незалежно від місця їх проживання;
- особам, у сім'ї яких проживає дитина на час, коли виникли підстави для встановлення над нею опіки чи піклування.

Опікунами (піклувальниками) не можуть бути особи, які:

- не досягли 18 років;
- визнані в установленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними;
- перебувають на обліку або лікуються в психоневрологічних та наркологічних закладах;
- раніше були опікунами чи піклувальниками та з їх вини опіку чи піклування було припинено;
- позбавлені батьківських прав;
- інтереси яких суперечать інтересам осіб, що підлягають опіці чи піклуванню;
- засуджені за скоєння тяжкого злочину.

Рішення про встановлення опіки, піклування приймається органом опіки і піклування у місячний строк після подання заяви і визначених законом документів.

У разі встановлення опіки, піклування над дитиною, яка перебуває у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, служба у справах дітей разом з адміністрацією закладу забезпечує передачу дитини на виховання опікуну, піклувальнику і відрахування її зі закладу протягом 15 днів після ухвалення рішення про встановлення опіки, піклування. Фізичній особі може бути призначено одного або кількох опікунів чи піклувальників. Призначеному опікуну або піклувальнику видається посвідчення устанавленого зразка.

Права та обов'язки опікуна, піклувальника визначені ст. 249 СК України. Відповідно до неї, опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти. Опікун,

піклувальник має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування. Опікун, піклувальник має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини. Цивільні права та обов'язки опікуна, піклувальника встановлюються ЦК України. Підстави для виникнення права на оплату послуг опікуна та піклувальника, її розмір і порядок виплати встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Припинення опіки зазвичай відбувається тоді, коли відпала потреба у її продовженні. Підставами для припинення опіки є:

- досягнення малолітнім чотирнадцяти років, за винятком випадків, коли він буде в установленому порядку визнаний недієздатним внаслідок психічного захворювання;
- повернення малолітнього на виховання батькам;
- смерть підопічного;
- смерть опікуна.

За наявності однієї з цих підстав опіка припиняється автоматично. Автоматично опіка припиняється у разі смерті підопічного або з досягненням дитиною чотирнадцятирічного віку. При цьому необхідно враховувати те, що й після смерті дитини опікун повинен дбати про збереження її майна до прийняття його спадкоємцями чи вжиття відповідним органом заходів щодо охорони цього майна.

Піклування над неповнолітніми дітьми припиняється:

- після досягнення підопічним вісімнадцяти років;
- при реєстрації неповнолітнім шлюбу;
- унаслідок смерті особи, що перебувала під піклуванням;
- унаслідок смерті піклувальника.

В усіх зазначених випадках піклування знімається автоматично. Наведені підстави припинення піклування засновані на засадах цивільно-правової дієздатності особи. За загальним правилом, дієздатність особи в повному обсязі виникає з досягненням нею повноліття (вісімнадцяти років). Винятком із цього правила є умови виникнення дієздатності, пов'язані з реєстрацією шлюбу.

Обставини, внаслідок яких можливе звільнення опікунів і піклувальників на їх прохання від виконання обов'язків передбачені Цивільним кодексом України, а також тоді, коли між опікуном, піклувальником та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню ними опіки, піклування (ст.251 СК України).

ТЕМА 11. ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ, ЩО ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ.

В Україні існують такі форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: опіка/піклування; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу; усиновлення.

Відповідно до п. 1 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 №893, цей Порядок визначає механізм запровадження та організації функціонування сім'ї патронатного вихователя, надання послуги патронату над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, здійснення заходів щодо її захисту та забезпечення права на догляд, виховання в безпечному та сприятливому сімейному середовищі.

Патронат над дитиною згідно із ст. 252 СК України – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин.

Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на реінтеграцію дитини у сім'ю або надання дитині відповідного статусу для прийняття подальших рішень з урахуванням найкращих інтересів дитини щодо забезпечення її права на виховання в сім'ї або в умовах, максимально наближених до сімейних.

Кандидатом у патронатні вихователі може бути особа, яка виявила бажання виконувати обов'язки патронатного вихователя на професійній основі, а також має:

- повнолітнього члена сім'ї (чоловік або дружина, син чи донька, інший член сім'ї) чи повнолітню особу, які проживають на спільній житловій площі з кандидатом у патронатні вихователі, готові бути добровільним помічником кандидата у патронатні вихователі та разом з ним пройти навчання і надавати допомогу патронатному вихователю у догляді за дитиною, влаштованою до сім'ї патронатного вихователя (далі - добровільний помічник);

- належні житлово-побутові умови за місцем свого фактичного проживання, у тому числі наявність окремої кімнати (крім прохідних кімнат, кімнат мансардного або підвального типу) та побутових зручностей.

Кандидатом у патронатні вихователі не можуть бути особи, які:

- виховують власних дітей віком до чотирьох років, дитину з інвалідністю, яка має обмеження життєдіяльності;

- є опікуном, піклувальником, прийомним батьком/матір'ю чи батьком/матір'ю-вихователем;

- обмежені у дієздатності;

- визнані недієздатними;

- позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;

- перебувають на обліку сімей/осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах;

- стосовно яких було прийнято рішення органу опіки та піклування або суду про відібрання дитини;

- перебувають під слідством;

- були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями), патронатними вихователями дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу), або договір про патронат над дитиною було розірвано з їх вини;

- перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;

- зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;

- страждають на хвороби, перелік яких затверджений МОЗ;

- були засуджені за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканності особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150¹, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших кримінальних правопорушень;

- перебувають на профілактичному обліку в органах Національної поліції як кривдники відповідно до Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, затвердженого наказом МВС від 25 лютого 2019 р. № 124;

- за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду.

За результатами первинного відбору та на підставі отриманої рекомендації служба готує рішення органу опіки та піклування та проект договору про умови запровадження та організацію функціонування послуги патронату над дитиною, що надаватиметься сім'єю патронатного вихователя

(далі – договір про умови запровадження патронату), примірна форма якого затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 р. № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною».

Після укладення договору про умови запровадження патронату служба протягом трьох робочих днів вносить інформацію про патронатного вихователя та добровільного помічника до Єдиного банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів.

Районні у м. Києві та м. Севастополі держадміністрації, виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад протягом п'яти робочих днів після укладення договору про умови запровадження патронату нараховують з відповідного місцевого бюджету поворотну фінансову допомогу (далі – резервні кошти), що виплачується патронатному вихователю для своєчасного забезпечення догляду, виховання та реабілітації дитини (далі – потреб дитини), влаштованої до сім'ї патронатного вихователя, до моменту отримання державної соціальної допомоги.

Сума резервних коштів повинна відповідати встановленому розміру соціальної допомоги з розрахунку одночасного влаштування до сім'ї патронатного вихователя двох дітей і становить 2,5 прожиткового мінімуму на кожну дитину відповідного віку (до шести років та від шести до 18 років).

До сім'ї патронатного вихователя можуть бути влаштовані діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, що негативно впливають чи можуть вплинути на їх життя, здоров'я та розвиток, в тому числі:

- діти, які залишилися без батьківського піклування, в тому числі ті, які перебувають у закладі охорони здоров'я, тимчасово влаштовані в сім'ю громадян, центр соціально-психологічної реабілітації дітей або до закладу інституційного догляду та виховання дітей згідно з пунктом 31 Порядку

провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»;

- діти, які перебували в інших формах сімейного виховання;

- малолітні/неповнолітні вагітні чи малолітні/неповнолітні породіллі з немовлям, які залишилися без батьківського піклування або перебувають у складних життєвих обставинах.

Наявність письмової згоди дитини на влаштування до сім'ї патронатного вихователя є обов'язковою, якщо вона досягла такого віку та розвитку, що може її висловити.

За необхідності влаштування дитини з інвалідністю до сім'ї патронатного вихователя передача такої дитини до зазначеної сім'ї здійснюється у разі наявності відповідних умов для проживання дитини з інвалідністю, готовності патронатного вихователя здійснювати її догляд, виховання та реабілітацію, визначення організації/закладу/установи, яка буде надавати необхідні медичні, освітні, реабілітаційні послуги цій дитині та консультувати патронатного вихователя.

До сім'ї патронатного вихователя можуть бути одночасно влаштовані тільки діти, які виховувалися в одній сім'ї або є рідними братами та сестрами, в тому числі братами та сестрами вже попередньо влаштованих до сім'ї патронатного вихователя дітей.

Загальна кількість дітей, влаштованих до сім'ї патронатного вихователя, визначається наявністю умов для проживання, догляду, виховання та реабілітації кожної такої дитини, зазначених у договорі про умови запровадження патронату.

Строк перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати трьох місяців і встановлюється органом опіки та піклування за результатами розгляду питання на засіданні комісії з питань захисту прав

дитини та з урахуванням результатів оцінки рівня безпеки або оцінки потреб сім'ї/особи.

Орган опіки та піклування у разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя понад зазначений строк, може прийняти рішення про його продовження не більш як до шести місяців відповідно до висновку міждисциплінарної команди.

Особливості здійснення обов'язків щодо догляду, виховання та реабілітації конкретної дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя, визначаються договором про патронат.

Дія договору про патронат припиняється:

- на підставі рішення органу опіки та піклування про повернення дитини в сім'ю у разі подолання дитиною, її батьками, іншими законними представниками складних життєвих обставин або завершенням визначеного у договорі про патронат строку перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя, де третьою стороною договору про патронат є батьки/законні представники дитини чи один із них;

- у разі її усиновлення, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування її на виховання в сім'ю громадян (прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або до малого групового будинку;

- у разі досягнення дитиною повноліття або у зв'язку із набуттям повної цивільної дієздатності у випадках, передбачених законодавством;

- у разі виникнення у сім'ї патронатного вихователя умов чи наявності фактів, несприятливих для перебування дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя, або обставин, зазначених у пункті 5 цього Порядку;

- у разі смерті дитини, патронатного вихователя чи добровільного помічника.

Рішення про припинення дії договору про патронат та вибуття дитини з сім'ї патронатного вихователя приймає орган опіки та піклування за результатами розгляду питання комісією з питань захисту прав дитини на

підставі поданого службою пакета документів, що обґрунтовують доцільність прийняття такого рішення.

Дія договору про патронат припиняється на підставі розпорядження сільського, селищного, міського голови за поданням служби у разі:

- відсутності можливості надавати послугу патронату над дитиною в умовах надзвичайного або воєнного стану;

- виникнення у сім'ї патронатного вихователя обставин чи наявності фактів, не сприятливих для перебування дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя.

Рішення про припинення дії договору про патронат та вибуття дитини з сім'ї патронатного вихователя приймає сільський, селищний, міський голова на підставі поданих службою документів, що обґрунтовують доцільність прийняття такого рішення. Підставами для прийняття такого рішення є висновок служби про досягнення цілей, визначених індивідуальним планом соціального захисту дитини

Прийомна сім'я є однією з форм влаштування на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Умови створення та особливості функціонування прийомних сімей передбачені Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 р. № 565.

Основні положення щодо прийомної сім'ї містяться у главі 20-1 розділу IV СК України. Відповідно до ст. 256-1 СК України, прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні батьки – це подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники. Прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на

виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї. На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ. Прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації – до його закінчення. За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї.

Рішення про створення прийомної сім'ї приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського АРК і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї.

Дія договору припиняється в разі:

– виникнення в прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей та спільного проживання (важка хвороба прийомних батьків, зміна їх сімейного стану, відсутність взаєморозуміння батьків із дітьми, конфліктні стосунки

– невиконання прийомними батьками обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей, порушення схеми антиретровірусної терапії дитини, повернення дітей рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю);

– досягнення дитиною повноліття, досягнення батьками пенсійного віку;

– за згодою сторін та з інших причин, передбачених договором. У разі припинення дії договору сім'я позбавляється статусу прийомної, а питання про подальше влаштування дітей вирішується органом опіки й піклування (дітей, уражених ВІЛ-інфекцією, – органом опіки й піклування на підставі висновку закладу охорони здоров'я), який уживає вичерпних заходів до запобігання поверненню (влаштуванню) дітей в інтернатні заклади.

ТЕМА 12. ЗАСТОСУВАННЯ СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ІНОЗЕМНИХ ОСІБ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА.

Іноземці. Правове регулювання сімейних відносин унікальне у кожній системі права. Серед чинників, які зумовлюють значні розбіжності у сімейному законодавстві різних держав, є такі: рівень економічного розвитку держав, демографічні чинники, національні особливості, традиції та звичаї, які історично склалися, побут, морально-етичні норми, релігійні норми, норми церковного права, інші соціальні норми, що відображають специфіку кожного народу, певного суспільства, тощо. Саме тому в сімейному праві різних держав існує значна кількість принципів відмінностей, здебільшого між правовими системами держав, які ґрунтуються на різних релігійних системах.

Названі чинники також ускладнюють уніфікацію матеріально-правових норм (для прикладу, нижня межа шлюбного віку у законодавстві різних держав коливається від 12 до 21 року).

Відмінності у правовому регулюванні однакових фактичних обставин є причиною виникнення колізій – зіткнення правових систем різних держав, коли виникає необхідність у регулюванні сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-IV⁴, іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України,

іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави.

Враховуючи визначення колізійної норми, яке міститься у п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», зазначимо, що колізійна норма сімейного права є нормою, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом.

Іноді на практиці трапляються колізії колізій – колізії колізійних норм – як наслідок зіткнення (суперечності) між колізійними нормами різних держав.

Названа проблема виникає у випадках, коли національне право відсилає до іноземного права, а з колізійних норм останнього випливає необхідність звернення знову до національного права або до права третьої держави.

Колізія колізій породжує «кульгаючі» відносини, тобто дійсні, що мають юридичне значення згідно з правопорядком одних держав, правовідносини, і такі ж недійсні, неправомірні, що не мають юридичної сили, – за правом інших держав. Незважаючи на те що «кульгаючі» відносини виникають у будь-яких сферах транскордонних приватно-правових відносин, та у сфері сімейних правовідносин вони виникають значно частіше. Типовими прикладами є «кульгаючі» шлюби (в Україні не визнаються шлюби, укладені в релігійній формі внаслідок здійснення відповідних обрядів у церкві священником та посвідчені виданим ним документом, в Україні неможливо укласти шлюб, якщо особа уже перебуває у зареєстрованому шлюбі, навіть якщо за законодавством іншої держави допускається полігамія) та усиновлення, які визнаються певними державами, а іншими – ні.

Колізії законодавства долаються, зокрема, шляхом універсальної (міжнародні договори) та регіональної (Конвенція СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993, Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте) від 20.02.1928) уніфікації.

Здебільшого уніфікація сімейного права полягає у створенні єдиних колізійних норм, що частково вирішує проблему «кульгаючих» правовідносин. Міжнародні договори (зокрема двосторонні; Україна підписала їх з понад 50 державами) України у сфері сімейних відносин спрямовані на розробку уніфікованого регулювання особистих немайнових та майнових відносин між різнонаціональними суб'єктами.

Відповідно до положень теорії трансформації джерел міжнародного приватного права, підписані та ратифіковані міжнародні договори України є джерелами національного права (ч. 1 ст. 9 Конституції України, ст. 3 Закону України «Про міжнародне приватне право», ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»).

Аналогічна норма міститься у ст. 13 СК України, згідно з якою частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, що регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України.

Поряд із уніфікацією сімейного законодавства існує ще один спосіб подолання колізій – гармонізація, що полягає у зближенні національних правових систем, зменшенні відмінностей між ними.

На рівні Європейського Союзу з 01.09.2001 р. працює Комісія з Європейського сімейного права, яка налічує 26 експертів у сфері сімейного права та компаративістики. Цією Комісією розроблено проект Принципів Європейського сімейного права у галузі розлучення та відносин утримання між колишнім подружжям.

На національному рівні сімейні правовідносини з іноземним елементом врегульовано розділом VI «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями» СК України та розділом

IX «Колізійні норми сімейного права» Закону України «Про міжнародне приватне право».

Колізійне регулювання укладення та припинення шлюбу. У кожній державі право на укладення шлюбу врегульовано законодавством по-різному. У випадках шлюбів з іноземним елементом виникають колізії між правопорядками. Наприклад, у різних країнах законодавчо передбачено різний шлюбний вік: в Україні, Німеччині, Словаччині – 18 років як для чоловіків, так і для жінок, в Австралії – 16 років для жінок і 18 років для чоловіків, у Франції – 15 років для жінок і 18 років для чоловіків, в Англії – 16 років для обох з подружжя, в Еквадорі та Колумбії – 12 років для жінок і 14 років для чоловіків, у Перу – 14 і 16 років відповідно¹⁶.

Практично у всіх державах за певних умов можливе зниження (диспенсація) шлюбного віку. Не всі держави встановлюють законодавчу вимогу щодо належності осіб, які мають намір укласти шлюб, до різної статі. Приміром, низка держав легалізувала одностатеві шлюби: Аргентина (2002 р.), Бельгія (1998 р.), Бразилія (2011 р.), Великобританія (2013 р.), Данія (1989 р.), Ісландія (2010 р.), Іспанія (2005 р.), Мексика (2009 р.), Нідерланди (1998 р.), Нова Зеландія (2013 р.), Норвегія (1993 р.), Норвегія (2008 р.), ПАР (2006 р.), Португалія (2010 р.), Франція (2013 р.), ФРН (2001 р.), Швеція (1995 р.), деякі штати США (Вермонт (2000 р.), Массачусетс (2004р.), Коннектикут (2008 р.), Айова (2009 р.), Мен (2009 р.), Нью-Гемпшир (2009 р.), Колумбія (2010 р.), Нью-Йорк (2011 р.), Меріленд (2012 р.), Вашингтон (2012 р.), Род Айленд (2013 р.), Мексика (2013 р.)).

Окрім власне шлюбів, у законодавстві іноземних держав врегульовано правовий статус інших сімейних союзів між чоловіком і жінкою, наприклад, Закон Нідерландів про зареєстроване партнерство від 05.07.1997 р.; Пакт цивільної солідарності від 15.11.1999 р. у Франції; ст.ст. 515-1–515-7 ЦК Франції врегульовано договір про спільне життя; співжиття як форма сімейного союзу – передбачене у законодавстві Швеції, Нідерландів, Угорщини, Бельгії, Франції, Португалії¹⁸. Різні підходи є у законодавствах до

волевиявлення осіб щодо вступу у шлюб. Принцип добровільності шлюбу закріплено більшістю держав у національному праві. Однак, скажімо, у ФРН необхідна додатково згода батьків або піклувальників, якщо особа неповнолітня, а в Індії та Ємені жінка може бути видана заміж без її згоди.

Іноземний елемент у шлюбних правовідносинах може проявлятися в одній із двох форм чи у їх поєднанні: суб'єкт і юридичний факт. Наприклад, якщо на території України укладають шлюб громадянин України та громадянка іноземної держави (так званий змішаний шлюб) або іноземці з іншої чи різних держав тощо, то формою іноземного елемента є суб'єкт правовідношення. Якщо громадяни України уклали шлюб на території іноземної держави, то формою іноземного елемента є юридичний факт. Якщо на території іноземної держави громадянин України укладає шлюб із громадянкою третьої держави, то відбувається поєднання обох форм іноземного елемента – суб'єкт і юридичний факт.

«Кульгаючий» шлюб – це шлюб з іноземцем, який породжує юридичні наслідки шлюбного союзу в одних державах та, водночас, вважається недійсним в інших.

Значна кількість держав не визнають форму і порядок укладення шлюбу, якщо вони відрізняються від вимог, передбачених їхнім національним законодавством. Приміром, в Ізраїлі змішані шлюби, укладені за кордоном, визнаються лише у тому випадку, якщо подружжя вінчалось у синагозі.

«Кульгаючі» шлюби є дестабілізуючим явищем у міжнародному житті, оскільки породжують правову непевність і тягнуть за собою негативні наслідки.

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право», право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу.

Правила визначення особистого закону фізичної особи передбачено ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право». Особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Якщо

фізична особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом вважається право тієї з держав, з якою особа має найтісніший зв'язок, зокрема, має місце проживання або займається основною діяльністю.

Особистим законом особи без громадянства вважається право держави, у якій ця особа має місце проживання, а за його відсутності – місце перебування. Особистим законом біженця вважається право держави, у якій він має місце перебування. Колізійна норма ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» містить правила щодо визначенням шлюбної правоздатності у сімейних правовідносинах, ускладнених іноземним елементом. Національне законодавство України до правового регулювання матеріальних умов шлюбу застосовує колізійний принцип *lex personalis*. Наведена колізійна норма є кумулятивною, тобто одночасно дві колізійні прив'язки застосовуються до того самого правовідношення, позаяк застосування однієї з прив'язок не виключає одночасного застосування іншої.

Відсилання до правової системи кожного з подружжя є логічним, бо право на шлюб тісно пов'язане з особою та обсягом її правосуб'єктності.

За ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право», у разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги СК України щодо підстав недійсності шлюбу.

Колізійне регулювання права осіб на вступ у шлюб шляхом застосування формули прикріплення *lex personalis* притаманне більшості законодавств зарубіжних держав, які належать до континентальної системи права (Алжир, Квебек, Німеччина, Угорщина тощо), а формули прикріплення *lex domicilii* – законодавства держав англо-саксонської системи права.

Із врахуванням імперативних положень ст. 121 СК України, а також ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка передбачає, що норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України, зазначимо, що в контексті принципу одношлюбності (моногамії), який закріплено вітчизняним законодавцем, в

Україні, перебуваючи у зареєстрованому шлюбі, неможливо укласти новий шлюб, навіть якщо у країнах мусульманського права чоловік має право укласти до чотирьох шлюбів (полігамія).

Міжнародні договори України також містять колізійні норми з колізійними прив'язками *lex personalis* у поєднанні із *lex loci celebrationis* (закон місця укладення шлюбу) щодо права на шлюб. Отож, згідно зі ст. 26 «Укладення шлюбу» частини III «Сімейні справи» Мінської Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993, умови укладення шлюбу визначаються для кожного майбутнього подружжя законодавством Договірної сторони, громадянином якої він є, а для осіб без громадянства – законодавством Договірної сторони, що є їх постійним місцем проживання. Крім того, стосовно перешкод до укладення шлюбу повинні бути дотримані вимоги законодавства Договірної сторони, на території якої укладається шлюб.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 «Укладення шлюбу» Розділу II «Справи в галузі сімейного права» Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993, умови укладення шлюбу визначаються для кожної з осіб, що вступають до шлюбу, законодавством Договірної сторони, громадянином якої вона є.

Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 10.12.1962 передбачає положення щодо повної і вільної згоди обох сторін на вступ у шлюб; Україна не є її учасницею, однак низка її положень імплементовані у вітчизняне сімейне законодавство. Форма і порядок укладення шлюбу в Україні, відповідно до ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право», між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначаються правом України.

Наведена національна норма щодо формальних умов укладення шлюбу, ускладненого іноземним елементом, містить односторонню колізійну

прив'язку, яка відсилає до українського законодавства, – *lex loci celebrationis* (закон місця укладення шлюбу). Формулу прикріплення *lex loci celebrationis* при регулюванні формальних умов укладення шлюбу містять законодавства таких держав, як: Австрія, Алжир, Великобританія, Естонія, Єгипет, ФРН, Південна Корея, Польща, Португалія, Румунія, США, Туреччина, Франція, Уругвай²⁵. Окрім колізійної прив'язки до закону місця укладення шлюбу, до формальних умов укладення шлюбу застосовують ще такі: *lex fori* (закону суду), *lex voluntatis* (закон автономії волі) тощо. У законодавствах різних держав щодо порядку та процедури реєстрації шлюбу є принципові розбіжності:

1) держави, які визнають дійсними шлюби, укладені у світській (цивільній) формі (Україна, Австрія, Бельгія, Білорусь, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Нідерланди, ФРН, РФ, Франція, Швейцарія, Японія та ін.);

2) держави, у яких подружжя може обирати форму укладення шлюбу – цивільну та/або релігійну (Австралія, Англія, Аргентина, Бразилія, Грузія, Данія, Індонезія, Ірландія, Іспанія, Італія, Колумбія, Норвегія, Перу, Польща, Португалія, Хорватія, Чехія, деякі штати США, деякі провінції Канади та ін.);

3) держави, у яких дійсною визнається лише релігійна форма шлюбу (Андорра, Греція, Ізраїль, Іран, Ірак, Кіпр, Ліхтенштейн, Мавританія, Саудівська Аравія та деякі інші Країни Близького сходу і Африки, деякі штати США);

4) держави, у яких визнаються так звані явочні та фактичні шлюби²⁷, тобто юридично неоформлені шлюби, шлюби за загальним або звичаєвим правом (*common law marriage*), коли існують фактичні шлюбні відносини за вільного волевиявлення стати чоловіком і дружиною (деякі штати США, деякі провінції Канади). Для порівняння, за законодавством ОАЕ спільне проживання чоловіка і жінки без шлюбу карається тюремним ув'язненням.

Особливими формальними умовами, дотримання яких є обов'язковим для дійсності шлюбу, у деяких державах є: попереднє публічне повідомлення про намір укласти шлюб (оголошення у церкві чи муніципалітеті), попередня

реєстрація публічного повідомлення про намір укласти шлюб, отримання спеціального дозволу на шлюб – ліцензії, обов'язкова присутність повнолітніх свідків, заручини. Законодавством Аргентини, Бразилії, Еквадору, Іспанії, Італії, Мексики, Перу, Польщі, США передбачена можливість укладення шлюбу через представника за певних умов (так звані «рукавичкові» шлюби).

У певних провінціях Китаю укладають так звані посмертні шлюби. У мусульманських державах можна укласти строковий шлюб. У Франції, Швейцарії, Італії, ФРН передбачено спеціальний «жалобний строк» для жінок, зі спливом якого після розірвання попереднього шлюбу чи смерті чоловіка можна вступити у новий шлюб. За законодавством Франції та деяких штатів США, обов'язковим є попереднє медичне обстеження кожного з подружжя. У деяких державах існують обмеження щодо суб'єктного складу шлюбу: недієздатність, раса, іноземне громадянство, обітниця ченця, віросповідання, перелюб.

Формальні умови укладення шлюбів врегульовано на міжнародному рівні. Приміром, ст. 2 Гаазької конвенції про укладення та визнання дійсності шлюбів від 14.03.1978 передбачено, що формальні вимоги до шлюбів регулюються правом держави укладення. Незважаючи на те що Україна не є учасницею названої Конвенції, вітчизняним законодавцем запозичено низку її норм.

Відповідно до ч. 1 ст. 57 Закону України «Про міжнародне приватне право», шлюб між громадянами України, якщо хоча б один з них проживає за межами України, може укладатися в консульській установі або дипломатичному представництві України згідно з правом України. Як бачимо з наведеної норми, українським законодавцем сконструйовано імперативну односторонню колізійну прив'язку. За ч. 2 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 р. № 2398-VI32, державну реєстрацію актів цивільного стану громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном, проводять дипломатичні представництва і консульські установи України. За ст. 29 Консульського статуту України,

затвердженого Указом Президента України від 02.04.1994 р. № 127/9433, консул провадить реєстрацію укладення шлюбу, розірвання шлюбу відповідно до законодавства України.

У силу дії принципу дотримання форми юридичних актів (*locus regit formam actus*), за яким форма шлюбу визначається за законодавством держави його укладення, у випадку укладення громадянами України шлюбу у релігійній формі у державі, де за її законодавством така форма є дійсною (Греція, Італія), цей шлюб в Україні вважається дійсним.

Згідно з ч. 2 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право», шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні. Тобто Україна визнає дійсними шлюби, укладені не громадянами України, поза її межами згідно з правопорядком тієї чи іншої держави місця укладення шлюбу. У наведеній нормі вітчизняний законодавець закріплює колізійну прив'язку *lex loci actus*.

Іншими словами, якщо шлюби між особами, які не є громадянами України, укладено за кордоном за правилами, що не відповідають матеріальним (наприклад, одностатеві шлюби) або формальним умовам дійсності шлюбу (наприклад, «рукавичковий» шлюб – укладений через представника), передбаченими СК України, але із дотриманням норм національного законодавства, визнаються дійсними Україною. Відповідно до ст. 9 Конвенції про укладення та визнання дійсності шлюбів від 14.03.1978 (Україна участі не бере), шлюб, укладений згідно з дотриманням усіх вимог права держави укладення або який згодом стає дійсним відповідно до цього права, визнається таким у всіх договірних державах. Шлюб, укладений дипломатичним агентом або консульською посадовою особою відповідно до його права, аналогічно визнається дійсним у всіх договірних державах, за умови, що укладання шлюбу не заборонено державою укладення.

За ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право», припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє

на цей час щодо правових наслідків шлюбу. У зв'язку із наявністю значної кількості розбіжностей між правопорядками окремих держав щодо припинення шлюбу і його правових наслідків, невизнання іноземних розлучень, існує необхідність у колізійному регулюванні окресленого питання. Скажімо, в одних державах розірвання шлюбу категорично заборонене (це Аргентина, Ірландія, Колумбія, Парагвай), в інших (Данії, Єгипті, Російській Федерації) можливе лише за наявності чітко визначених підстав (наприклад, на підставі заяви одного з подружжя, позбавлення волі на тривалий строк за злочин тощо). У більшості країн світу для розірвання шлюбу встановлено виключно судовий порядок (як-от у Польщі, Німеччині, Франції), однак у деяких (приміром, Україні, Японії) визнається припинення шлюбу і на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану.

Колізійна норма ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право» відсилає для визначення усіх питань стосовно припинення шлюбу та правових наслідків, що випливають з цього, до права певної держави, яким є особистий закон кожної з осіб (*lex patriae*), котрі подали заяву про укладення шлюбу. Застосування колізійної прив'язки *lex personalis* (*lex patriae* або *lex domicilii*) для регулювання припинення шлюбу є поширеним у національному законодавстві значної кількості держав.

Відповідно до ст. 2 Конвенції про визнання розлучень та рішень щодо окремого проживання подружжя від 01.06.1970 р.50 (Україна не є учасницею), для визнання розлучень необхідно, щоб відповідач або позивач мали своє останнє місце проживання у договірній державі (або обидві сторони), або лише позивач був громадянином договірної держави.

Плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи студентів
Змістовий модуль 1. Загальні засади правового регулювання шлюбу та сім'ї. Правовідносини подружжя.

Тема 1. Поняття, предмет і система сімейного права. Сімейні правовідносини.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Поняття, предмет та система сімейного права.
2. Методи сімейного права.
3. Джерела сімейного права. Конституція України як основне джерело сімейного права.
4. Поняття та особливості сімейних правовідносин.
5. Суб'єкти та об'єкти сімейних правовідносин.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Місце сімейного права в правовій системі України. Етапи розвитку сімейного права.
2. Принципи та функції сімейного права.
3. Виникнення, зміна та припинення сімейних правовідносин.

Тема 2. Поняття, умови та порядок укладення шлюбу.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Поняття шлюбу, шлюбний вік.
2. Добровільність шлюбу.
3. Державна реєстрація шлюбу.
4. Місце реєстрації шлюбу.
5. Недійсність шлюбу.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Право на шлюб.
2. Особи, які не можуть перебувати у шлюбі.
3. Заява про реєстрацію шлюбу, час реєстрації шлюбу.

Тема 3. Припинення шлюбу та його правові наслідки.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Підстави припинення шлюбу.
2. Розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану.
3. Розірвання шлюбу за рішенням суду.
4. Визнання розірвання шлюбу фіктивним.
5. Встановлення режиму окремого проживання подружжя.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Право на пред'явлення позову про розірвання шлюбу.
2. Момент припинення шлюбу у разі його розірвання.
3. Порухення зобов'язання. Правові наслідки порушення зобов'язання.

Тема 4. Особисті немайнові та майнові права подружжя.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Право на материнство/батьківство.
2. Право особистої приватної власності дружини та чоловіка.
3. Право спільної сумісної власності подружжя. Право подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.
4. Здійснення права спільної сумісної власності після розірвання шлюбу.
5. Застосування позовної давності до вимог про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Майно, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка.
2. Способи та порядок поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.
3. Накладення стягнення на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Тема 5. Права та обов'язки матері і батька дитини.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Визначення походження дитини.
2. Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.
3. Особисті немайнові права і обов'язки батьків і дітей.
4. Права батьків щодо виховання дитини.
5. Підстави та правові наслідки позбавлення батьківських прав.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначення прізвища та ім'я дитини.
2. Вирішення органом опіки та піклування спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї.
3. Права батьків та дітей на майно.

Тема 6. Аліментні зобов'язання подружжя.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Право одного з подружжя на утримання.
2. Договір подружжя про надання утримання.
3. Визначення розміру аліментів одному з подружжя за рішенням суду.
4. Припинення права одного з подружжя на утримання.
5. Позбавлення права на утримання або обмеження його строком.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Право на утримання після розірвання шлюбу.
2. Способи надання утримання одному з подружжя.
3. Час, протягом якого сплачуються аліменти одному з подружжя.

Тема 7. Шлюбний договір. Поняття, зміст та форма шлюбного договору.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Поняття шлюбного договору: його загальна характеристика.
2. Зміст та форма шлюбного договору.

3. Визначення у шлюбному договорі правового режиму майна.
4. Зміна умов шлюбного договору.
5. Розірвання шлюбного договору.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Право на укладення шлюбного договору.
2. Початок дії та строк дії шлюбного договору.
3. Право на відмову від шлюбного договору.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЮ

1. Поняття сімейного права як підгалузі цивільного права.
2. Сучасне сімейне право та його місце у системі права.
3. Предмет сімейного права.
4. Методи сімейного права: диспозитивний та імперативний.
5. Основні засади (принципи) сімейного права.
6. Загальні положення про сімейне законодавство.
7. Поняття, види, підстави виникнення, зміни та припинення, склад сімейних правовідносин.
8. Сім'я, родинність, свояцтво: поняття й юридичне значення 9. Здійснення сімейних прав і виконання обов'язків, захист сімейних прав та інтересів судом, органами опіки та піклування, нотаріусом. 10. Строки у сімейному праві: їх види та значення. Строки позовної давності.
11. Поняття шлюбу та його правова природа.
12. Умови укладання шлюбу. Порядок укладання шлюбу.
13. Державна реєстрація шлюбу та її правове значення.
14. Особи, які не можуть перебувати між собою у шлюбі.
15. Недійсність шлюбу та його види. Правові наслідки недійсності шлюбу.
16. Визнання шлюбу неукладеним.
17. Поняття, види, зміст особистих немайнових правовідносин подружжя, їх особливості.

18. Загальна характеристика майнових правовідносин подружжя та їх види.
19. Правовий режим роздільного майна подружжя.
20. Правовий режим спільного майна подружжя.
21. Поділ спільного майна подружжя.
22. Договірний режим майна подружжя.
23. Права й обов'язки подружжя з утримання. Право одного з подружжя на утримання та способи його надання.
24. Договір подружжя про надання утримання.
25. Право на утримання після розірвання шлюбу.
26. Визначення розміру аліментів за рішенням суду.
27. Припинення права на утримання.
28. Позбавлення права на утримання чи обмеження його строком.
29. Право кожного з подружжя на утримання у разі проживання з ним дитини та підстави припинення такого утримання.
30. Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або у будь-якому іншому шлюбі.
31. Поняття шлюбного договору та право на його укладення.
32. Зміст, форма, предмет, суб'єкти та строк дії шлюбного договору.
33. Зміна умов, розірвання шлюбного договору та визнання його недійсним.
34. Майнові правовідносини осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.
35. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання. Порядок розірвання шлюбу органом РАЦС.
36. Визнання розірвання шлюбу фіктивним.
37. Розірвання шлюбу в судовому порядку.
38. Поновлення шлюбу після його розірвання.
39. Режим окремого проживання подружжя.
40. Загальні підстави виникнення прав та обов'язків батьків і дітей.
41. Визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають між собою у шлюбі.

42. Визначення походження дитини, народженої у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.
43. Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою.
44. Встановлення факту батьківства (материнства) за рішенням суду.
45. Оспорювання батьківства та материнства.

Змістовий модуль 2. Правовідносини батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів.

Тема 8. Особисті немайнові права і обов'язки інших членів сім'ї та родичів.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Права баби та діда, прабаби та прадіда на виховання внуків, правнуків.
2. Права братів та сестер на спілкування.
3. Права та обов'язки особи, яка взяла у свою сім'ю дитину, щодо її виховання.
4. Вирішення судом спорів щодо участі баби, діда, прабаби, прадіда, братів, сестер, мачухи, вітчима у вихованні дитини.
5. Розмір аліментів, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів, і строки їх стягнення.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Права сестри, брата, мачухи, вітчима та інших членів сім'ї на захист дітей.
2. Обов'язок баби, діда утримувати внуків. Обов'язок внуків, правнуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда.
3. Зміна розміру аліментів та звільнення від їх сплати.

Тема 9. Влаштування дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення в Україні.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Поняття усиновлення.

2. Особи, які мають переважне перед іншими право на усиновлення дитини.
3. Недійсність усиновлення. Правові наслідки визнання усиновлення недійсним.
4. Позбавлення усиновлювача батьківських прав.
5. Скасування усиновлення. Правові наслідки скасування усиновлення.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Усиновлення дитини, яку не забрали з пологового будинку чи підкинули, або яка була знайдена.
2. Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України.
3. Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України.

Тема 10. Опіка та піклування над дітьми.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Поняття та значення опіки і піклування.
2. Опіка та піклування над дитиною, яка проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі.
3. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування.
4. Права та обов'язки опікуна, піклувальника щодо дитини.
5. Припинення опіки, піклування над дитиною.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Діти, над якими встановлюється опіка, піклування.
2. Особа, яка може бути опікуном, піклувальником дитини.
3. Повноваження органів опіки і піклування.

Тема 11. Форми влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Поняття, умови та порядок укладення договору про патронат.
2. Прийомна сім'я.
3. Дитячий будинок сімейного типу.
4. Батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу.
5. Створення дитячого будинку сімейного типу.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Плата за виховання дитини.
2. Припинення договору про патронат.
3. Створення прийомної сім'ї.

Тема 12. Застосування сімейного законодавства України до іноземних осіб та осіб без громадянства.

I. Розгляд теоретичних питань:

1. Порядок укладення шлюбів громадянами України з іноземними громадянами. та іноземних громадян між собою в Україні.
2. Порядок розірвання шлюбу громадян України з іноземними громадянами і шлюбів іноземних громадян між собою в Україні.
3. Вирішення питання опіки (піклування), які ускладнені іноземним елементом.
4. Порядок реєстрації актів громадянського стану громадян України, що проживають поза межами України.
5. Застосування іноземних законів і міжнародних договорів.

II. Перевірка знань студентів у формі тестування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Порядок укладення шлюбів іноземних громадян між собою в Україні.
2. Порядок усиновлення дітей, які є громадянами України і проживають в Україні або за межами України, іноземними громадянами.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЮ

1. Особисті немайнові права й обов'язки батьків і дітей.
2. Види особистих немайнових прав.
3. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини. Рівність прав та обов'язків дітей щодо батьків.
4. Права батьків щодо захисту прав дитини.
5. Права й обов'язки неповнолітніх батьків.
6. Здійснення батьківських прав і виконання батьківських обов'язків.
7. Вирішення батьками питань щодо виховання дитини.
8. Відповідальність батьків за неналежне здійснення батьківських прав та обов'язків.
9. Позбавлення батьківських прав.
10. Поновлення батьківських прав.
11. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.
12. Майнові права й обов'язки батьків і дітей.
13. Роздільність майна батьків і дітей.
14. Право власності дитини на майно, призначене для її розвитку, навчання та виховання.
15. Умови, за яких може виникнути спільна сумісна власність батьків і дітей.
Управління майном дитини.
16. Право власності на аліменти, отримані на дитину.
17. Аліментні правовідносини батьків і дітей
18. Обов'язки батьків утримувати дитину.
19. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину.
20. Визначення розміру аліментів, зміна розміру аліментів.
21. Порядок стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами.
22. Невиконання батьками аліментного обов'язку. Відповідальність за прострочення сплати аліментів.
23. Договір між батьками про сплату аліментів на дитину.
24. Припинення обов'язку батьків утримувати дитину.

25. Припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно.
26. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей.
27. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати батьків і його виконання.
28. Форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
29. Поняття та сутність усиновлення. Суб'єкти відносин щодо усиновлення, вимоги, встановлені законом для усиновлювачів.
30. Умови, порядок і правові наслідки усиновлення.
31. Визнання усиновлення недійсним і його правові наслідки.
32. Скасування усиновлення та його правові наслідки.
33. Позбавлення усиновлювача батьківських прав.
34. Особливості усиновлення за участю іноземців та осіб без громадянства.
35. Поняття та значення опіки та піклування над дітьми.
36. Порядок установа опіки та піклування над дітьми.
37. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування. Права й обов'язки опікунів і піклувальників.
38. Підстави та порядок припинення опіки та піклування над дітьми.
39. Звільнення опікуна та піклувальника від їх обов'язків.
40. Поняття патронату над дітьми. Підстави виникнення патронату над дітьми. Договір про патронат.
41. Припинення патронату над дітьми.
42. Інші форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
43. Поняття прийомної сім'ї, порядок її створення.
44. Поняття дитячого будинку сімейного типу. Створення дитячого будинку сімейного типу. Договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.
45. Особисті немайнові права й обов'язки інших членів сім'ї та родичів, їх характеристика.

46. Види особистих немайнових прав та обов'язків інших членів сім'ї та родичів: право на виховання, право на захист дітей, право на спілкування, обов'язки щодо піклування.

47. Зобов'язання інших членів сім'ї та родичів щодо утримання. Обов'язок з утримання інших членів сім'ї та родичів.

48. Розмір аліментів, які стягуються з інших членів сім'ї та родичів, строки їх стягнення. Зміна розміру аліментів і звільнення від їх сплати.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СІМЕЙНЕ ПРАВО»

1. Поняття сімейного права як підгалузі цивільного права.
2. Сучасне сімейне право та його місце у системі права.
3. Предмет сімейного права.
4. Методи сімейного права: диспозитивний та імперативний.
5. Основні засади (принципи) сімейного права.
6. Загальні положення про сімейне законодавство.
7. Поняття, види, підстави виникнення, зміни та припинення, склад сімейних правовідносин.
8. Сім'я, родинність, свояцтво: поняття й юридичне значення
9. Здійснення сімейних прав і виконання обов'язків, захист сімейних прав та інтересів судом, органами опіки та піклування, нотаріусом.
10. Строки у сімейному праві: їх види та значення. Строки позовної давності.
11. Поняття шлюбу та його правова природа.
12. Умови укладання шлюбу. Порядок укладання шлюбу.
13. Державна реєстрація шлюбу та її правове значення.
14. Особи, які не можуть перебувати між собою у шлюбі.
15. Недійсність шлюбу та його види. Правові наслідки недійсності шлюбу.
16. Визнання шлюбу неукладеним.
17. Поняття, види, зміст особистих немайнових правовідносин подружжя, їх особливості.

18. Загальна характеристика майнових правовідносин подружжя та їх види.
19. Правовий режим роздільного майна подружжя.
20. Правовий режим спільного майна подружжя.
21. Поділ спільного майна подружжя.
22. Договірний режим майна подружжя.
23. Права й обов'язки подружжя з утримання. Право одного з подружжя на утримання та способи його надання.
24. Договір подружжя про надання утримання.
25. Право на утримання після розірвання шлюбу.
26. Визначення розміру аліментів за рішенням суду.
27. Припинення права на утримання.
28. Позбавлення права на утримання чи обмеження його строком.
29. Право кожного з подружжя на утримання у разі проживання з ним дитини та підстави припинення такого утримання.
30. Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або у будь-якому іншому шлюбі.
31. Поняття шлюбного договору та право на його укладення.
32. Зміст, форма, предмет, суб'єкти та строк дії шлюбного договору.
33. Зміна умов, розірвання шлюбного договору та визнання його недійсним.
34. Майнові правовідносини осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.
35. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання. Порядок розірвання шлюбу органом РАЦС.
36. Визнання розірвання шлюбу фіктивним.
37. Розірвання шлюбу в судовому порядку.
38. Поновлення шлюбу після його розірвання.
39. Режим окремого проживання подружжя.
40. Загальні підстави виникнення прав та обов'язків батьків і дітей.
41. Визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають між собою у шлюбі.

42. Визначення походження дитини, народженої у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.
43. Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою.
44. Встановлення факту батьківства (материнства) за рішенням суду.
45. Оспорювання батьківства та материнства.
46. Особисті немайнові права й обов'язки батьків і дітей.
47. Види особистих немайнових прав.
48. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини. Рівність прав та обов'язків дітей щодо батьків.
49. Права батьків щодо захисту прав дитини.
50. Права й обов'язки неповнолітніх батьків.
51. Здійснення батьківських прав і виконання батьківських обов'язків.
52. Вирішення батьками питань щодо виховання дитини.
53. Відповідальність батьків за неналежне здійснення батьківських прав та обов'язків.
54. Позбавлення батьківських прав.
55. Поновлення батьківських прав.
56. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.
57. Майнові права й обов'язки батьків і дітей.
58. Роздільність майна батьків і дітей.
59. Право власності дитини на майно, призначене для її розвитку, навчання та виховання.
60. Умови, за яких може виникнути спільна сумісна власність батьків і дітей.
Управління майном дитини.
61. Право власності на аліменти, отримані на дитину.
62. Аліментні правовідносини батьків і дітей
63. Обов'язки батьків утримувати дитину.
64. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину.
65. Визначення розміру аліментів, зміна розміру аліментів.

66. Порядок стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами.
67. Невиконання батьками аліментного обов'язку. Відповідальність за прострочення сплати аліментів.
68. Договір між батьками про сплату аліментів на дитину.
69. Припинення обов'язку батьків утримувати дитину.
70. Припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно.
71. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей.
72. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати батьків і його виконання.
73. Форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
74. Поняття та сутність усиновлення. Суб'єкти відносин щодо усиновлення, вимоги, встановлені законом для усиновлювачів.
75. Умови, порядок і правові наслідки усиновлення.
76. Визнання усиновлення недійсним і його правові наслідки.
77. Скасування усиновлення та його правові наслідки.
78. Позбавлення усиновлювача батьківських прав.
79. Особливості усиновлення за участю іноземців та осіб без громадянства.
80. Поняття та значення опіки та піклування над дітьми.
81. Порядок установлення опіки та піклування над дітьми.
82. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування. Права й обов'язки опікунів і піклувальників.
83. Підстави та порядок припинення опіки та піклування над дітьми.
84. Звільнення опікуна та піклувальника від їх обов'язків.
85. Поняття патронату над дітьми. Підстави виникнення патронату над дітьми. Договір про патронат.
86. Припинення патронату над дітьми.
87. Інші форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
88. Поняття прийомної сім'ї, порядок її створення.

89. Поняття дитячого будинку сімейного типу. Створення дитячого будинку сімейного типу. Договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

90. Особисті немайнові права й обов'язки інших членів сім'ї та родичів, їх характеристика.

91. Види особистих немайнових прав та обов'язків інших членів сім'ї та родичів: право на виховання, право на захист дітей, право на спілкування, обов'язки щодо піклування.

92. Зобов'язання інших членів сім'ї та родичів щодо утримання. Обов'язок з утримання інших членів сім'ї та родичів.

93. Розмір аліментів, які стягуються з інших членів сім'ї та родичів, строки їх стягнення. Зміна розміру аліментів і звільнення від їх сплати.

Рекомендована література

1. Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. 420 с.
2. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. С.37 Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
3. Сімейне право: навчально-методичний посібник / Процьків Н.М., Гетьманцева Н.Д. Навчально-методичний посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю Федьковича, 2021. 148 с.
4. Порівняльне сімейне право: навчальний посібник / Менджул М.В. Навчальний посібник. Ужгород: РУК-У, 2021. 296с.

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами)
[URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80).
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року // Офіційний Вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

3. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 року (дата набуття чинності для України – 27.09.1991 року).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року(дата набуття чинності для України – 23.03.1976 року) /Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 11.
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/stru>.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
8. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 року №1296-IV
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1296-15>.
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
10. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від13.01.2005 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.
11. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від1.07.2010 року URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.
12. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні
Закон України від 11.12.2003 року
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1382-15>.
13. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
14. Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 року №1740
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1740-2002-%D0%BF>.

15. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 року № 564 [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/564-2002-%D0%BF](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/564-2002-%D0%BF).
16. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова КМУ від 26.04.2002 року № 564 [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/565-2002-%D0%BF](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/565-2002-%D0%BF).
17. Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: Наказ Міністерства юстиції України від 12.01.2011 року [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11.20](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11.20).
18. Про внесення змін та доповнень до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року № 52/5 [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00.21](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00.21).
19. Правила опіки та піклування, затверджені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України № 34/166/131/88 від 26.05.1999 року. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0387-99](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0387-99).
20. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 року [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z1697-13](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z1697-13).

Допоміжна література

1. Гопанчук В.С., Войтенко Т., В. Омана як відносна підстава недійсності шлюбу / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2014.- Вип. 29(1). - С. 133-136.
2. Григор'єва А. Умови встановлення в судовому порядку факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та докази, які це підтверджують/Юридичний вісник. - 2014. - № 3. - С. 343-350.
3. Грицик А. С. Аналіз судової практики щодо визнання шлюбних договорів недійсними / Цивілістична процесуальна думка. - 2016. - №4. - С. 21-24.

4. Дутко А. Шлюб як юридична конструкція: реалії та перспективи / Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. – 2016. – № 855. – С. 398-403.
5. Нікітенко Р. С. Докази і доказування у справах окремого провадження про розірвання шлюбу/Право і суспільство. - 2014. - № 3. - С.86-91.
6. Пилипенко Ю. О. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин за законодавством зарубіжних країн/Право і суспільство. -2015. - № 4(3). - С. 104-111.
7. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник [для студ. вищ.навч. закл.] / К. : Правова єдність, 2009 – 500 с
8. Сафончик О. І. Теоритичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин / Часопис цивілістики. - 2016. - Вип. 21. - С. 28-31.
9. Спектор О.М. Особливості розірвання шлюбу подружжям, яке має неповнолітніх дітей/ Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2016.- Вип. 41(1). - С. 124-129.

Інформаційні ресурси

1. Електронний навчальний курс «Сімейне право»
URL:<https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2877>
2. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні.
URL:<http://www.kmu.gov.ua/control/>.
3. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
URL:<http://www.nbuv.gov.ua/>.
4. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL:
<http://portal.rada.gov.ua/>.
5. Офіційний сайт Базы українського законодавства в Інтернет.
URL:www.lawukraine.com.
6. Урядовий портал Кабінету Міністрів України. URL: www.kmu.gov.ua.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень.
URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua>